

Demos|6

Fulls de recerca i de divulgació

David Estal  
Ramon Marrades  
Chema Segovia

# La ciutat construïda

Del pla urbanístic al procés ciutadà

Pròleg de  
Josep Sorribes

**fundació ▶ nexa**

Amb el suport de:

**TLB**

**TIRANT LO BLANC**

Col·lecció Demos, núm. 6  
Director acadèmic: Vicent Flor i Moreno

Primera edició: juny del 2014

- © del text: David Estal, Ramon Marrades i Chema Segovia ([www.laciudadconstruida.com](http://www.laciudadconstruida.com))
- © del pròleg: Josep Sorribes
- © d'aquesta edició: Fundació Nexè ([www.fundacionexe.org](http://www.fundacionexe.org))

Producció: Jaume Ortola  
[www.riuraeditors.cat](http://www.riuraeditors.cat)  
Carrer de l'Agregació, núm. 1, 2n 1a  
08041 Barcelona

ISBN: 978-84-940877-7-6  
Dipòsit legal: B. 15883-2014  
Impressió: Publidisa

# Continguts

Pròleg: L'orquestra del Titànic	5
Perspectives i oportunitats de la ciutat construïda	13
La ciutat sota els nostres peus	15
<i>La resiliència de la ciutat mediterrània</i>	15
<i>Dinàmiques espontànies i espais urbans</i>	24
<i>El pont des de la política pública</i>	35
Del pla urbanístic al procés ciutadà	41
<i>La planificació en crisi</i>	42
<i>El procés ciutadà, base del desenvolupament local</i>	50
<i>Ús, disseny i gestió</i>	58
Bases i aplicacions	66
<i>Implicació ciutadana</i>	67
<i>El temps immediat</i>	76
<i>Innovació és social</i>	84
<i>Conflicte i convivència</i>	90
<i>Identitat urbana</i>	96
Tancament i agraïments	102
Annex fotogràfic	104
Bibliografia	113



## Pròleg: L'orquestra del Titànic

Quan David, Ramon i Chema em demanaren un pròleg per al seu treball *La ciutat construïda: del pla urbanístic al procés ciutadà*, vaig experimentar un goig que no tenia res a veure amb qualsevol altre tipus d'encàrrec. Goig, i —¿per què no dir-ho?— un cert orgull, del fet que gent jove tan valuosa hagués dipositat en mi la seua confiança. En mi, que ja tinc a tir de pedra la jubilació i que malgrat el meu acreditat costum (una mica vampiresc o fàustic) d'envoltar-me de gent més jove, sóc —vulga o no— membre de la generació precedent, aquella que s'ho cregué, i tinc el cap fet i malfet per les pràctiques habituals de fa deu, vint, trenta i inclús quaranta anys. Goig i orgull, per tant, com a primera resposta a l'encàrrec.

La segona reacció instantània fou l'acceptació de la comanda. En primer lloc, per raons òbvies d'amistat. A un amic (en aquest cas en plural) mai no se li diu que no, si no és per fer honor a l'amistat, que, precisament, permet i fins exigeix la franquesa, la manca de circumloquis i l'absència de l'imperatiu de «quedar bé». I del cor a la raó, encara que en aquesta sempre roman el pessimisme. L'àcid

Amadeu Fabregat va escriure ja fa molts anys un article magistral a la revista *Batlia* en què renunciava a parlar del futur de València perquè València i futur eren termes antagònics. Article literàriament brillant i ple d'ironia i amargor, però que no em serveix de referència. Jo encara crec en el futur d'aquesta dissortada però vitalista ciutat, i treballs com el de David, Ramon i Chema són els que ajuden a albirar alguna esperança. Per tant, també m'abella escriure el pròleg per a mostrar públicament el meu acord amb el gruix de les reflexions i les propostes que segueixen. Acord i compromís personal —humil i amb data de caducitat— que he tractat de conrear amb els tres autors (i amb una dotzena curta de persones) en un *quilombo* que té per nom Aula Ciutat.

Goig, orgull, amistat, compromís... Encara manca una petita raó —la menys important de totes— per a explicar la meua presència en aquest treball en forma de prologuista. Tenia molt d'interés a veure la sistematització de les idees —noves idees— que havíem comentat mil i una vegades, però que encara no s'havien posat negre sobre blanc. I, en llegir-la, no descartava *a priori* fer alguna esmena o observació, perquè, com diuen els mateixos autors en algun lloc, l'important és «el valor del trajecte», i totes les idees han de passar pel sedàs de la crítica per a poder madurar i esdevenir un pensament alternatiu amb força, un nou paradigma. Comptat i debatut, al remat són el goig, l'orgull, l'amistat, el compromís

i el deure crític el quintet que justifica que, amb el seu permís, prenga la paraula.

No faré ni intentaré fer cap «síntesi» de les idees que els autors desenvolupen. És molt millor que el lector s'enfronte amb l'allau de noves idees que l'espera, perquè si alguna cosa caracteritza el treball és precisament l'acumulació organitzada d'una nova anàlisi i de les suggerents propostes que se'n deriven. Em limitaré, doncs, a subratllar algunes idees força (que ja han donat fruits concrets en el camp de l'acció com es demostra en el cinqué apartat) i a esmentar al final algunes proves de les resistències al canvi que els meus amics i autors no menyspreen en absolut, però que per a mi —coses de l'edat— tenen inevitablement més pes. Marginalment, faré alguna matisació d'ordre menor de la família del «sí, però...». Anem per feina.

El paper, llarg *ma non troppo*, perquè el tema s'ho mereix, exposa de forma contundent i raonada la necessitat d'una nova mirada sobre la ciutat, sobre la nostra ciutat, però també sobre altres. Una nova mirada que cerca fer créixer noves categories analítiques fins que puguem parlar amb propietat de nou paradigma. Una mirada que també cerca conjugar (i l'esforç «no fa soroll») les noves idees sobre continent i contingut que, a més, interactuen de manera tan contínua com profitosa. Pel que fa al continent (fem aquesta separació per motius estrictament discursius), el gruix de l'argumentació descansa en l'evidència de l'obsolescència dels instruments de

planificació i d'intervenció sobre la ciutat que han cristal·litzat en un urbanisme jeràrquic, imposat des de dalt, del qual la crisi s'ha encarregat de demostrar la incapacitat per a resoldre els problemes i les necessitats. Una justa i immisericorde crítica del «pla» —des de l'urbanisme del segle xx—, en què tot està lligat i ben lligat, però que no té resposta per a unes ciutats que ja no creixen ni creixeran en el futur i que estan farcides d'espais o edificis no utilitzats o infrautilitzats, de descampats perifèrics de futur incert (que a mi m'agrada anomenar *la estètica del matojo*).

Unes ciutats plenes d'oportunitats precisament per la seua coexistència amb aquesta no ciutat. ¿Per a què volíem un pla en què tots els usos estan grafiats i en què tot està «previst», però que no té cap previsió temporal d'execució ni dona cap garantia que el previst és el que els ciutadans necessiten o desitgen? Enfront del pla imposat (malgrat que algú defense que la democràcia formal aplicada elimina la «imposició»), l'alternativa del triangle virtuós ús-disseny-gestió en què la veu i la iniciativa la tenen els ciutadans. Utopia necessària com l'aire que respirem 30 vegades per minut com diu la cançó.

El tema està explicat i reexplicat amb molt de detall i sobren les paraules d'un servidor. Si de cas, a banda de la dificultat d'aprofitar les «esquerdes» del sistema —de la qual parlaré després—, la lectura del text m'ha suscitat la pregunta de quines són les ensenyances positives que es poden traure



de la història de la disciplina urbanística. Després d'haver llegit dues vegades la *History* de Benevolo, sospite que caldria rellegir-la per a trobar les coses aprofitables en el nou paradigma. És, simplement, un dubte/suggeriment.

Pel que fa al contingut, a allò que fem a les ciutats, als usos que donem als espais, el paper dels meus amics és teòricament sòlid, molt sòlid. A partir de l'evidència de la crisi i del ben estructurat concepte de la resiliència, o capacitat de recuperar-se d'un colp, hi ha tot un discurs sobre els avantatges de la densitat, la diversitat d'usos, el *mix* socioeconòmic, que beu del més fructífer pensament sobre les ciutats actuals: el que ens ha deixat com a herència Jane Jacobs, i el que s'esforcen a desenvolupar Richard Florida —i la seua classe creativa— o el mateix Glaesser (sempre un xic més acadèmic). Un pensament que guanya adeptes a una velocitat inusitada i que cada vegada és més irrefutable.

És cert que la ciutat mediterrània, compacta, «la nostra», té avantatges a l'hora de reorientar i renovar l'ús que fem de les ciutats, però ni som tan mediterranis (vegeu com ha avançat l'*urban sprawl* a l'àrea metropolitana de València) ni el missatge de Jacobs, Florida, Glaesser i tants altres es limita, afortunadament, a un tipus concret de ciutat. El que és irrenunciable és la necessitat d'afegir al tradicional espai públic els tercers espais col·laboratius on tinga lloc la catarsi de la innovació transversal (i d'aquesta en tenim molta), i on, malgrat l'amplia-

ció de les disparitats socioeconòmiques provocada per la crisi, es mantinga un nivell de cohesió social (convivència i sentiment de pertinença) que faça que la població (particularment la més jove) es reafirme en allò de «és bo estar aquí». Tolerància, talent propi i atret i molta innovació transversal... Una bona recepta per a una ciutat molt més viva, participativa i divertida, que és l'única manera coneguda d'eixir de la crisi amb nous equipatges.

Però les polítiques públiques han de permetre que les coses bones passen. Si hi ajuden, millor. Però, almenys, podrien deixar fer, no per liberals (que suposadament ho són), sinó per no augmentar els entrebancs a les noves iniciatives civils. I altre tant podria dir-se de les forces de l'oposició que de vegades tenen temptacions de sumar-se als moviments socials o capitalitzar de manera artificial algunes iniciatives. El famós *laissez faire* té una altra dimensió molt més profitosa. Parlaré, per últim, d'allò que anunciava adés: les resistències al canvi. La proposta feta pels autors és impecable. És, com ja he dit, la utopia necessària i els fets comencen a donar-los la raó. El procés s'imposa cada vegada més a allò que s'ha previst en el pla i les noves dinàmiques urbanes i els tercers espais col·laboratius es multipliquen. Tal vegada més a la ciutat central que al conjunt de l'àrea metropolitana; i dins la ciutat central, més en uns barris (amb majoria, curiosament, d'aquells «annexionats» a la força la segona meitat del XIX) que en altres. Però funcionar, funciona.

El que no funciona és el caràcter immobiliista d'unes polítiques públiques que no permeten que passen les coses bones i una institució sagrada com és el dret de propietat que, si més no, dificulta (i molt) la capacitat democràtica dels ciutadans de decidir el millor ús d'espais i edificis buits o infrautilitzats. Caldrà maldar de valent per superar aquests obstacles per la via dels vots o de la pressió directa. No es pot aigualir la festa a què tots estem convocats. I David, Ramon i Chema formen part d'una cada vegada més nombrosa orquestra del Titànic, ja saben, la d'aquells que no deixaren de tocar ni en els moments més difícils. *Chapeau!!*

Josep Sorribes, economista  
Abril del 2014



## Perspectives i oportunitats de la ciutat construïda

La ciutat temporal, la ciutat espontània, la ciutat que decreix, la ciutat després de l'abandó, la ciutat vacant, la ciutat del mentrestant, la ciutat en transició, la ciutat improvisada, la ciutat adaptable, la ciutat jubilada, la ciutat arítmica, la ciutat intermèdia..., la ciutat construïda. Tots aquests noms tracten d'acotar una mateixa realitat: la ciutat del present.

El planejament vigent, d'herència racionalista, ens ha acostumat a formular el fet urbà en temps futur, somiant un model ideal impossible d'una ciutat acabada i estàtica. A mesura que el camí que porta cap a eixe punt final es fa més difícil de transitar, el pla necessita tancar els ulls a tots eixos obstacles i imprevistos naturals als quals és incapaç de donar resposta.

Ara que el desfasament temporal entre els plans i la seua execució efectiva s'eternitza fins a fer-los obsolets, és hora de buscar respostes àgils i ràpides a les necessitats de les nostres ciutats. Aquestes assenyalen l'exigència d'anteposar el temps present a la promesa de futur i impliquen l'aprofitament

dels recursos existents, la immediatesa de resposta i la reivindicació de la figura del ciutadà. En contrast amb aquella ciutat del planejament concentrada a créixer ordenadament segons allò que s'ha pausat, la ciutat de hui exigeix ser pensada des de la seua realitat construïda com a escenari de la vida ciutadana.

El nostre enfocament és revisar el model precedent de fer ciutat sobre la base de tres conceptes: l'ús com la ferramenta més potent de participació ciutadana; el disseny com a servei i no com a imposició; la gestió com a garantia de sostenibilitat de la ciutat.

Per a avançar en aquest context compartit, suggerim passar del «pla» al «procés»; construir sobre el ja construït i incorporar les dinàmiques d'ús que existeixen i s'estan desenvolupant de manera espontània i múltiple en la ciutat al marge del qui dissenya. Cal donar valor a l'aprenentatge del trajecte, entenent la ciutat com una construcció social i cultural oberta en el temps, un conte que no s'acaba mai.

## La ciutat sota els nostres peus

Abans de plantejar la nostra proposta de construcció urbana es fa necessari dibuixar el marc general i l'escenari econòmic en què sorgeix. La ferramenta que desenvolupem en aquestes pàgines és indissociable dels factors propis que caracteritzen la ciutat mediterrània i també de la crisi econòmica encara no superada del tot.

Explicarem, usant el concepte de «resiliència» i agafant moltes vegades l'exemple de València, com l'estructura urbana ha reaccionat davant eixa crisi. Ho relacionarem amb l'emergència de dinàmiques espontànies de caràcter espacial (geogràficament localitzades i transformadores del territori) que l'obsolescència de models rígids de política urbana no permet aprofitar. Per últim, explicarem quines hauran de ser les bases i tendències que definisquen les noves ferramentes proposades.

### **La resiliència de la ciutat mediterrània**

Un dissabte de desembre del 2014, les 11.30 h i 24 °C. Una deriva aleatòria pel centre històric o una passejada al Mercat Central. Potser és el color de la llum i

la temperatura de perenne primavera, però València no sembla estar en crisi. Corrents de turistes competeixen amb els locals per gaudir del limitat espai públic a la plaça de la Reina. Un grup de joves balla *swing* a l'esquena de la Llotja, les terrasses dels bars, dinamitzadores i a la vegada apropiatives de l'espai públic, estan a vessar. Sembla que la ciutat bull d'energia; però els indicadors econòmics mostren el contrari. Una de cada quatre persones que vol treballar està a l'atur, només dues de cada cinc persones estan afiliades a la Seguretat Social.<sup>1</sup>

És relativament sorprenent que la ruptura de la cohesió social (suma de convivència pacífica i algun tipus de sentiment de pertinença) no es faça més visible, tot i que les disparitats econòmiques s'eixamplen: pensem en les bretxes generacionals o, encara més, en el *gap* entre fixos i temporals en el mercat de treball. En els últims anys s'ha acomiadat massivament la gent amb contractes de curta durada —i els joves es veuen obligats a treballar en una gran proporció amb aquest tipus de contractes (Villodres, 2013)—. La crisi ha colpejat especialment els sectors amb un baix nivell de capital humà i alta temporalitat com ara l'hostaleria, els serveis personals, el turisme i la construcció. Sectors que, d'altra banda, havien guanyat molt de pes durant el període anterior a l'esclat de la bombolla.

---

1. Dades de l'Oficina Estadística Municipal de l'Ajuntament de València per al tercer trimestre del 2013.



El relat de la crisi és conegut, però la resposta no és òbvia quan ens preguntem com és possible que el sofriment econòmic no provoqe nivells més obvis de malestar i conflicte social. És possible que hi haja alguns elements estructurals que fan que, en termes agregats, la nostra societat pugua suportar cotes altíssimes de patiment econòmic. Tornem al territori.

València, la ciutat mediterrània, és un espai de convivència i encontre. Un espai d'innovació social —concepte redundant, perquè la societat és innovadora per definició— i de desenvolupament econòmic. La nostra tradició urbanística, parcialment distorsionada en el període de la bombolla immobiliària, ha generat ciutats consistents i accessibles. Tot i que a Espanya hem doblat la quantitat de terreny urbanitzat en el període anterior a la crisi (Gómez Mendoza, 2013), creant alguns barris segregats i incrementant els costos mediambientals, el disseny urbà és, en general, consistent. Els barris centrals i de primera corona (Russafa, Gràcia o Lavapiés) segueixen mostrant una gran diversitat d'usos i una aparent diversitat socioeconòmica. La pura convivència elimina factors irracionals de rebuig a l'altre que són caldo de cultiu per al sorgiment de la ultradreta. La consistència de la trama urbana, que permet desplaçaments per als vianants i mobilitat blana —moltes vegades malgrat algunes polítiques públiques— té efectes directes en la felicitat dels ciutadans. Per exemple, per a mostrar

els mateixos nivells de satisfacció amb la vida, una persona que dedica una hora diària a desplaçar-se ha de guanyar un 40 % més que una altra que pot anar caminant a la feina (Stutzer i Frey, 2008). Al revés, si hi ha aquest *trade-off*, la relativa densitat de les nostres àrees urbanes fa que puguem conformar-nos amb nivells d'ingressos bastant inferiors. Charles Montgomery explora a *The Happy City* (2013) la intersecció entre urbanisme i felicitat. Els seus exemples s'assemblen molt al que podem observar cada dia al Jardí del Túria de València, un espai compartit, de mobilitat sostenible, d'activitat i, també, de felicitat.

Moltes vegades els urbanistes, especialment els nord-americans, posen èmfasi en la virtut de la densitat, els usos mixtos i la convivència geogràfica de gent amb un estatus socioeconòmic distint. Virtuts que, deixant de banda el parèntesi del darrer terç del segle xx i la primera dècada del XXI, amb la creixent suburbanització i la fascinació per un model impropï, estan en la base de les maneres tradicionalment valencianes i, per extensió, mediterrànies, de fer ciutat.

La ciutat de configuració mediterrània ha demostrat tindre unes característiques físiques, en primer ordre, i socioeconòmiques, en segon ordre, que li permeten superar eixes crisis, fent palesa la relació entre la trama urbana, la manera en què s'usen les ciutats i la resiliència urbana.

¿A què ens referim quan parlem de resiliència?

La resiliència urbana és la capacitat de reacció i adaptació dels sistemes urbans, regionals, econòmics davant de crisis econòmiques enteses com a fenòmens causats per elements externs.

La resiliència és un terme relativament nou en ciències socials que ens ajuda a redefinir l'èxit econòmic, ja que el PIB no ens diu molt sobre l'assignació eficient de recursos (principalment del capital humà), i, a més a més, períodes de ràpid creixement poden tindre per conseqüència una major vulnerabilitat de l'economia si aquest creixement està basat en l'expansió de sectors de difícil reconversió. El cas del País Valencià és paradigmàtic amb la construcció i el turisme.

Adés, quan explicàvem com València s'enfronta a situacions econòmiques adverses, parlàvem de resiliència. Les recessions econòmiques són xocs sistèmics que interrompen i pertorben periòdicament el procés de desenvolupament econòmic (Martin, 2012). Richard Florida (2010) afirma que els canvis en la distribució geoeconòmica són causats per les crisis i que cada gran crisi va acompanyada d'una nova redistribució espacial i de noves maneres de treballar i de viure. Les aglomeracions urbanes europees han experimentat diversos xocs en els últims vint anys. Pensem en la caiguda del mur de Berlín o l'esclafit de la bombolla immobiliària; són fenòmens amb evidents conseqüències per a les ciutats que han catalitzat una reconfiguració de l'estructura econòmica —determinant com

s'adaptaran en el futur als canvis— i en la distribució geogràfica d'activitat i població. La creixent atenció a la resiliència pot ser una resposta a una sensació generalitzada d'incertesa i d'inseguretat, i una recerca de fórmules d'adaptació i supervivència (Christopherson, Michie i Tyler, 2010).

En general, la resiliència és la capacitat d'un sistema determinat de recuperar-se d'un colp. És interessant comprovar si una ciutat ha estat capaç d'absorbir els xocs que pateix d'una manera flexible i quins han estat els impactes dels resultats d'aquesta absorció en termes de canvi estructural. Ron Martin (2013) distingeix quatre dimensions de la resiliència: la resistència, la recuperació, la reorientació i la renovació. La resistència mesura quin és el grau de sensibilitat d'un sistema econòmic respecte a un xoc exterior, i té un component quantitatiu (el manteniment d'un cert nivell d'ocupació, el volum d'increment de les desigualtats, etc.), però també, i no menys important, un component qualitatiu que està lligat a les percepcions de les magnituds de les crisis. Quant a la recuperació, tracta de la capacitat i la rapidesa per a tornar als nivells previs a la crisi d'indicadors econòmics —d'ocupació, del PIB, etc.—. La renovació suposa la tornada a la senda de creixement d'abans de la crisi o l'assumpció d'un nou patró de desenvolupament, i està relacionada amb la reorientació que quantifica els canvis estructurals d'un sistema econòmic deguts a l'efecte de la mateixa crisi.

Analitzar la resiliència urbana té algunes implicacions pel que fa a les polítiques públiques i l'urbanisme. ¿Quines són les raons per les quals una ciutat és capaç de recuperar-se de les crisis i suportar-les? És a dir, ¿per què són unes ciutats més resilientes que altres? ¿Quines polítiques públiques es poden dur a terme per a fomentar la resiliència? La resposta és difícil perquè les reaccions agregades a les recessions són la conseqüència d'un cúmul d'ajustos i respostes d'un grup heterogeni d'agents urbans. Intentem respondre-ho.

Les quatre dimensions citades de la resiliència —resistència, recuperació, renovació i reorientació— ocorren simultàniament a escales distintes i amb una certa seqüència temporal. La resistència mesura un comportament pràcticament immediat o de curt termini, exemplifica com el sistema suporta un esdeveniment relativament inesperat. La recuperació necessita un marge de temps i, òbviament, serà més o menys ràpida depenent del nivell de resistència. Amb tot, no hi ha una relació causal evident entre un alt nivell de resistència i una ràpida recuperació. La recuperació pot estar basada en factors externs i pot implicar o no una certa renovació i reorientació econòmica. El nivell de resistència estarà relacionat, però no de manera evident, amb la magnitud de la renovació i/o reorientació.

Al mateix temps, vivim en un període d'emergència de les geografies locals i regionals. Els escenaris de resiliència es troben en aquestes escales i,

en essència, estan al marge de les institucions i les dimensions estatals. El manteniment dels nivells d'ocupació i d'ingressos durant una crisi econòmica depén del volum del mercat intern, del nivell d'exposició a l'exterior, de l'estructura productiva, etc. Però, donada una caiguda de l'ocupació i dels ingressos, els elements de resistència a les situacions adverses que mantenen la cohesió social i el dinamisme econòmic es troben, sobretot, al nivell sublocal (el barri, la família i la xarxa d'amistats). Podríem dir que la resistència és per a la resiliència econòmica, la dimensió de les persones. Aquesta és una de les raons per la qual València ha mantingut —i fins i tot augmentat— un gran nivell de dinamisme, sobretot en els sectors on predomina l'autoorganització com l'oci, la cultura i la creativitat.

Per altra banda, la recuperació econòmica, la velocitat amb la qual es torna a l'estat anterior a la crisi, es produeix a nivell supraregional. A escala de les euroregions es donen els intercanvis productius i es dona gas a l'activitat econòmica. La recuperació depén llavors de l'activitat empresarial i emprenedora que detecta opcions de mercat. Moltes vegades suposa la reanimació de sectors subsidiaris de demanda exterior que ja eren dinàmics abans de l'esclat de la crisi. Pot tractar-se dels mateixos sectors —com el cas del turisme o la fabricació de vehicles de motor— en els quals es donava una sobreespecialització. Sobreespecialització que era a la vegada so-

bredependència de la demanda externa i, per tant, element de baixa resistència o vulnerabilitat.

Finalment, la renovació i la reorientació són les dimensions de la resiliència més rellevants a llarg termini. L'adopció d'un nou patró de desenvolupament econòmic i, sobretot, la reorientació de l'estructura productiva catalitzada per la crisi, estableixen les bases per al desenvolupament futur i determinaran la capacitat d'adaptació a les següents crisis i a canvis exògens. La renovació i la reorientació fan necessari establir un pont —des de la política pública— entre les escales locals i regionals. Les dinàmiques de recuperació, dependents de mercats externs, s'han d'aprofitar vinculant-les amb les dinàmiques endògenes de resistència i, així, desenvolupar un model de creixement endogen orientat a l'exterior vinculant les dues dimensions geogràfiques. Tornarem a aquest darrer aspecte.

Tornem a agafar València com a exemple. La capital, com les altres ciutats del País Valencià, ja és compacta, densa i d'usos mixtos. Les seues característiques endògenes han potenciat la resiliència urbana fomentant els mecanismes d'encontre i el dinamisme creatiu de les persones i els barris. Estan ara sobre la taula els elements de recuperació i reorientació. És el moment d'aprofitar les virtuts intrínseques i fomentar la creativitat ciutadana a través dels processos urbans. El Cabanyal potser és el millor exemple de com un barri pot recuperar-se de pressions successives: l'incendi de les

barraques (1796), els bombardejors de la Guerra Civil (1936–39), la riuada (1957), els enderrocs del PEPRI (2001–2013). No és qüestió d'elogiar només aquesta capacitat de supervivència, la qual pot ser conseqüència d'«atacs exògens» desproporcionats sinó de basar el desenvolupament urbà en eixes capacitats.

### **Dinàmiques espontànies i espais urbans**

Els instruments de construcció urbana han de nàixer de les relacions consistents de fidelitat entre economia i territori en les quals la identitat i la identificació són claus. Si sentir-nos a gust al lloc on vivim ha estat un element clau de resiliència, eixe sentiment és un ingredient fonamental per a la ciutat del demà.

Aquestes relacions simbiòtiques tenen molt a veure amb el que entenem per sentit de comunitat. La gent de Gallup i de la Knight Foundation analitzaren diferents àrees urbanes americanes a «The Soul of the Community»<sup>2</sup> per a intentar esbrinar quins factors fan que les persones es troben arrelades al lloc on viuen. Des del Mediterrani occidental ens podem sentir molt identificats amb les troba-

---

2. Gallup és una empresa d'anàlisi d'opinió. La Knight Foundation es dedica a finançar idees transformadores pel que fa al periodisme, la comunicació i la participació ciutadana. Podeu consultar els resultats de l'informe a <<http://soulofthecomunity.org>>.



lles: l'estètica del lloc, la vida social, l'obertura i la tolerància (les barreres socials d'entrada són baixes, després parlarem dels mecanismes d'integració). Factors que en segon ordre estan correlacionats amb el creixement econòmic. Finalment, el sentit de comunitat, la qualitat de vida i l'activitat empresarial es poden reforçar mútuament.

Traslladant-ho a l'espai físic, el sentiment de confiança, la sensació de pertinença, la relació de fidelitat entre una persona i el lloc que habita, té molt a veure amb l'existència d'espais d'encontre on passen determinades coses en clau col·lectiva. El sociòleg Ray Oldenburg observà en el seu llibre *The great good place* (1982) que la societat suburbanitzada nord-americana havia renunciat als encontres informals en l'espai públic en benefici de l'esfera privada, i que, així, als americans se'ls negava una de les formes d'alleujar l'estrès que serveixen tan efectivament en altres cultures (com la nostra) i que són elements claus en la generació del que anomena «sentiment de comunitat». El que Oldenburg observava en espais com cafés, llibreries, bars o salons de perruqueria, succeeix de manera multiplicada als nostres carrers. Oldenburg anomenà eixos llocs *third places* (tercers espais); són espais on les persones poden observar i trobar-se, on es deixen de banda les preocupacions del treball i la llar, i es passa l'estona simplement pel plaer de la bona companyia i l'animada conversa. Són al cor de la vitalitat social de les comunitats i a la base de la democràcia.

Els tercers espais funcionen com a terreny neutral, serveixen d'anivelladors, ja que són espais inclusivius. La major part de les associacions humanes estan basades en relacions amb algun propòsit objectiu. Per contra, el que Georg Simmel denominava «sociabilitat pura» és precisament les ocasions en què la gent es troba sense cap finalitat específica. Als tercers espais la conversa és l'activitat principal. Un quart element que els caracteritza és l'accessibilitat i el confort. Els tercers espais amb més èxit són aquells on hom pot anar sol a gairebé qualsevol hora del dia o la nit amb la seguretat que hi haurà algun conegut. Perquè els habituals, el cinquè element, són tan importants com l'espai físic. Els tercers espais no són res sense les persones concretes que són allí per a omplir-los de vida. Cada client/usuari regular fou una vegada un nouvingut, i l'acceptació dels nouvinguts és essencial per a la vitalitat sostinguda dels tercers espais. Els tercers espais no tenen barreres (socials) d'entrada. El seté factor és el perfil baix. A més, l'ambient és festiu. L'esperit lúdic és clau, l'alegria i l'acceptació regnen per damunt de l'ansietat i l'alienació. El to de les converses no sol estar marcat per la tensió o l'hostilitat. Finalment, són una llar fora de casa. Tot i que d'una manera radicalment diferent, els tercers espais són molt similars a la pròpia casa pel que fa al benestar psicològic que generen. Els ocupants dels tercers espais sovint tenen els mateixos sentiments de calidesa, possessió i pertinença com els tindrien

en les seues pròpies llars. Senten que un tros d'ells mateixos està arrelat a l'espai, i el seu esperit es reconforta passant l'estona allà.

Amb una òptica contemporània podem identificar alguns llocs físics que tenen característiques similars als tercers espais de la teoria d'Oldenburg (de la socialització a la reunió o l'ambient), però a més són embrions de transformacions urbanes a partir, precisament, dels encontres que acullen. No ens referim ja a espais que funcionen com a contrapés de la llar (primer espai) i de l'oficina (segon espai), sinó que mesclen hàbits i usos propis d'ambdós espais: l'oci o el gaudi i la feina o la professió. Són espais que tenen, a més, atributs típicament d'espai públic tal com l'entén Habermas (2004): l'espai on ocorre la discussió política i les accions de canvi.

Taula de negociació i autogestió.

	Propietat	Accessibilitat	Ús	Decisió
Espais de «l'esfera pública»	comuna	comuna	comú	comuna
Tercers espais col·laboratius	comuna/ privada	comuna	comú	col·lectiva

Els espais públics tradicionals es caracteritzen pel fet que tant la propietat com l'accessibilitat, l'ús i el procés de decisió sobre el que allí succeeix són comuns, públics. L'exemple clàssic és el de l'àgora i el seu equivalent del s. xx és el de la plaça pública.

El que anomenarem «tercers espais col·laboratius» segueixen tenint accessibilitat i ús comuns, però la propietat d'aquests pot ser tant pública com privada, i la gestió i el procés de decisió solen ser col·lectius. Una reduïda comunitat o un grup de persones amb objectius similars controlen —descarregant el control d'un significat coercitiu— el procés de decisió.

Els espais culturals multifuncionals, els *co-working*s, les botigues efímeres, els horts urbans, els solars recuperats com a espais públics funcionen així com a tercers espais col·laboratius, i esdevenen pilar d'una generació involucrada amb l'entorn pròxim. Eixos tercers espais col·laboratius que tenen elements d'oci i treball tenen en comú les següents característiques:

En primer lloc, són escenaris de transformació urbana: acullen la discussió política (almenys implícitament) i suposen el pas de la reivindicació reactiva a l'activa a través d'accions efectives. En segon lloc, utilitzen la temporalitat com a ferramenta de negociació. Bishop i Williams (2012) exploren a *The Temporary City* els casos en què nous usos temporals poden tindre efectes duradors sobre les ciutats. En tercer lloc, són finançats i gestionats col·lectivament, moltes vegades amb maneres professionalitzades per a garantir-ne la sostenibilitat econòmica; com els espais de la classe creativa de

Florida (2002) o els dels «culturemprenedors»<sup>3</sup> de Lange *et al.* (2008), dels quals tot seguit parlem. Per últim, són espais permeables (Sennett, 2006), sense barreres socials d'entrada.

Des d'una perspectiva generacional —pensem en els joves adults del moment, els anomenats *millennials*—, observem que molts dels factors que governen els nostres objectius i les nostres aspiracions giren entorn de la disponibilitat i la percepció d'espais de participació més enllà del marc tradicional de la implicació politicoinstitucional, incloent-hi aspectes socials i econòmics. Són llocs, tant simbòlics com físics, on les persones poden relacionar-se i traure un profit actiu d'aquestes connexions per a fer i crear col·lectivament. Els espais relacionals estimulen l'intercanvi de coneixement i idees que desencadenen processos de transformació. Actuen com a epicentres d'una generació altament mòbil que alterna l'autoocupació amb els treballs per projecte. Aquests espais serveixen d'interseccions on ocorre el *networking* vital a cavall entre l'oci i la professió. L'existència de tercers espais col·laboratius està intrínsecament lligada a la creativitat, ja que significa repensar, transformar i utilitzar espais buits i obsolets (des d'antigues oficines a pàrquings

---

3. Lange (2008) encunyà el terme *culturpreneurs* per a definir els professionals creatius i flexibles (moltes vegades precaris) que emprenen en els sectors culturals.

sense ús) o millorar els espais públics tradicionals amb nous usos i activitats.

Els factors descrits estan estretament entrelaçats amb la mobilitat urbana, el mercat immobiliari i el clima local. Un bon transport públic i una bona infraestructura ciclista són essencials per a una generació que ja no compra cotxes. Un mercat de lloguer assequible afecta positivament les decisions de localització. Finalment, un bon clima com el nostre facilita l'ús de l'espai públic i afecta la qualitat de vida. En general, una ciutat atractiva per als joves adults del present és una ciutat que permet que les coses passen: això requereix un espai assequible i accessible per a trobar-se, viure, fer negocis i divertir-se.

Però eixos espais col·laboratius i participatius no són novetat en la cultura valenciana, sinó que suposen l'actualització d'elements locals amb tendències globals. Em referisc a la concreció física d'eixa barreja tan valenciana de la improvisació, la creativitat i la col·laboració que el professor Pau Rausell va batejar com l'economia del *comboi*.<sup>4</sup>

---

4. Pau Rausell (2013): «Las fallas son una buena muestra de la 'economía del *comboi*', que es un estilo de acción muy valenciano. Un *tap and chip economy*, que dirían los anglosajones y que viene a significar una especial función de producción en el que capital humano creativo se estructura de manera colaborativa bajo cierta filosofía de que cada cual participa según sus capacidades, en un grupo más o menos limitado y con intencionalidad festiva y basada en competitividad lúdica y en la crítica burlona y la autocrítica sarcástica. Utiliza recursos que tradicionalmente no se considerarían recursos —los desechos

L'economia del comboi és un terme que inclou allò que els economistes anomenem economies de xarxa i les externalitats positives del coneixement i la diversitat. Però va un poc més enllà, incorporant la improvisació que adés comentàvem i el fet de donar valor a coses que *a priori* no en tenien. L'economia del comboi és un concepte hereu de les bandes de música, que representen l'autèntica societat civil i són un infravalorat motor de coneixement —en les millors orquestres del món trobareu un trompetista d'Algemesí—, els ateneus mercantils, les festes populars, etc. Però també hi ha noves experiències innovadores en termes urbans com el Solar Corona, els horts de Benimaclet o Desayuno con Viandantes.<sup>5</sup>

Els tercers espais col·laboratius o, a casa nostra, els espais de l'economia del comboi són espais on persones de diferents arrels socials poden trobar plaers comuns i oportunitats per a tindre en compte l'altre com a alguna cosa més que una abstracció i un estereotip. Yi i Silver (2011) ho explicaren uti-

---

de las carpinterías, la planta baja que no se utiliza, los tomates de la ensalada, o la rata de marjal—, y se materializa en el espacio público y es capaz de manera bastante improvisada de generar procesos y/o productos complejo.» Comboi és una paraula utilitzada de manera recurrent. Per exemple, l'encontre de la xarxa Arquitecturas Colectivas fet a València l'estiu del 2011 rebé el nom de «Comboi a la Fresca».

5. Podeu saber més sobre aquestes iniciatives en els seus webs: <<http://solarcorona.wordpress.com/>> i <<http://www.desayunoconvandantes.org/>>.

litzant les entitats religioses o els clubs de ioga i de karate a Nord-amèrica. Al País Valencià les bandes de música, l'esport amateur o les associacions festives com les falles han servit per a integrar nous vinguts i, després, d'argamassa entre la diversitat socioeconòmica.<sup>6</sup> Sembla especialment rellevant el cas de les agrupacions musicals de la perifèria del cap i casal que, durant els grans al·luvions d'immigrants d'interior en els anys 60 i 70, abraçaren i «valencianitzaren» els descendents dels nous veïns. Un exemple recent i exitós és el de la Muixeranga de València, que funciona, mai millor dit, com una torre de babel integradora a través de l'oci i la cultura.<sup>7</sup>

És fàcil veure les coincidències amb el que Richard Florida anomena la classe creativa (2013), quan insisteix en el fet que cada vegada més gent expressa el desig d'involucrar-se amb els seus veïnats (encara que amb una participació més subjectiva i menys conscientment transformativa). I això no és el resultat d'una mentalitat «bonista», sinó el reflex del desig d'establir les seues identitats pròpies en els llocs físics que habiten, i participar en la construcció d'eixos espais reflectint i validant a la vegada eixes identitats. Bastian Lange (2012) observa a Berlín un

---

6. Les Falles també han estat, d'altra banda, instrumentalitzades per a mantenir l'hegemonia política del Partit Popular a la ciutat.

7. Sobre la Muixeranga de València podeu consultar aquest article de la revista Nonada: <<http://www.nonada.es/2013/11/la-torre-de-babel-de-la-muixeranga-de-valencia.html>>.



patró dinàmic d'autoorganització de les indústries creatives que s'estén cada vegada més a altres activitats econòmiques. El tipus de treball típicament dels ja esmentats culturemprenedors és una resposta a una creixent hibridació: els urbanites flexibles i precaris es troben atrapats entre les paradoxes de dos sistemes diferents. Per un costat, una administració estatal i municipal que té unes maneres estàndard per a organitzar i gestionar recursos i treball en un territori donat. Per l'altre costat, troben la realitat d'un mercat que els abandona i es constitueix més enllà de les fronteres administratives. Reaccionant a eixa discrepància, els culturemprenedors creen els seus propis espais relacionals d'interacció on els marges es dilueixen: competència i cooperació, intercanvi i aïllament, privat i públic, treball i oci, coexisteixen i són impossibles de separar. Els culturemprenedors inventen formes d'autoorganització per a guanyar l'accés a estructures de poder basades en conglomerats informals i xarxes extensives. En una altra escala eixa espacialització dels culturemprenedors es pot observar a casa nostra.

Eixos espais lligats a la creativitat tenen cada vegada més pes en les hores d'oci solapades amb les de treball. Són espais d'experiència per a les generacions que tendeixen a preferir tipus d'oci en què es pot participar activament, en què es passa d'espectador a actor. Eixe oci experiencial està positivament relacionat amb la creativitat professional. D'ací la importància dels espais de participació. L'e-

xistència d'aquests espais de participació no vol dir necessàriament que s'usen intensivament i de manera exclusiva. Els ciutadans poden preferir situacions més passives i, només de vegades, implicar-se activament —també pel que fa a la transformació urbana—. Però l'existència i accessibilitat d'aquestes esclotxes és el que permet les ulteriors transformacions (Pine i Gilmore, 1999). En general, es tendeix a demanar a l'oci un retorn més alt en volum d'experiències per minut (eficiència del temps lliure).

Si la tendència és sostinguda i hom prefereix de manera progressiva un oci experiencial i creatiu, lligat moltes vegades a la humanització del viari o la pràctica de l'esport a l'aire lliure, ciutats com les nostres amb les seues condicions climàtiques, la seua cultura d'oci col·laboratiu del comboi i una trama urbana que pot maximitzar els desplaçaments en bicicleta i de vianants, presenta renovats avantatges competitius. Avantatges competitius que poden servir per a retenir i atraure talent i capital humà. Pine i Gilmore (1999) deixen clar que hi ha una clara correlació entre portar una vida activa, protagonitzar un oci experiencial —quasi sempre usant l'espai públic, perquè el carrer reemergeix com a espai interactiu cultural— i el capital humà.

Els espais transformatius depenen de la creativitat a la vegada que són essencials per al seu desenvolupament. ¿Quins factors addicionals serveixen per a atraure talent? Podríem dir que els més importants són els que ja hem comentat: la dispo-

nibilitat i l'accés als espais de lleure i treball per a poder connectar, però també cal esmentar l'existència d'un clima tolerant (baixes o nul·les barreres socials d'entrada), i, sobretot, la qualitat de vida. Les expectatives de la nostra generació han canviat respecte a aquelles dels nostres pares, i és difícil esperar tindre el mateix treball de per vida. És per això que les decisions de localització adquireixen una renovada importància i estan cada vegada més relacionades amb els factors abans descrits. Per exemple, els joves solters amb un alt nivell d'educació donen cada vegada més importància als factors relacionats amb la qualitat de vida a l'hora de triar on viure (Cortright, 2005). D'alguna manera es viu cada vegada més com un turista en la pròpia ciutat.

### **El pont des de la política pública**

Fins ara hem analitzat com els factors urbans i les dinàmiques ciutadanes espontànies influeixen en la resiliència de les urbs. Això té molt a veure amb l'existència d'espais compartits i amb el desenvolupament del capital humà, els quals poden desencadenar relacions de fidelitat entre economia, persones i territori. Per a permetre que les coses bones passen, per a aprofitar el talent creatiu, facilitar l'espontaneïtat, etc., necessitem noves ferramentes per al planejament urbà i el disseny de polítiques públiques. Presentem vuit tendències globals que a manera de pont des de la política pública, i deguda-

ment aprofitades, poden ressituar el cap i casal en el camí del desenvolupament econòmic inclusiu.<sup>8</sup>

En primer lloc, és cada vegada més necessària una política urbana multidisciplinària basada en les dades. En política, cal passar del desitjat —condició necessària, però no suficient— a l’apropiat. Més que mai, en un context d’escassetat de recursos públics, és imprescindible que les polítiques públiques estiguen basades en les dades fruit d’investigacions rigoroses. El coneixement empíric no ha de substituir la pràctica democràtica sinó reforçar-la. I cal anar un pas més enllà de l’urbanisme monodisciplinari. Citant Jordi Borja (2012):

Otra confusión [pel que fa al planejament]: el menosprecio del marco político y legal y la consideración del urbanismo como una técnica derivada de la arquitectura, entendida a su vez como obra de arte del autor y como voluntad de sus clientes. El urbanismo es ante todo una dimensión de la política. Primero hay un proyecto de ciudad, es una opción social, cultural, económica, ambiental, es decir política. A partir de esta premisa se pueden plantear proyectos de escalas muy diferentes y ubicarlos en el marco legal que les corresponde (plan general, especial o parcial, proyecto de rehabilitación o de espacio público, programa de viviendas, etc.). El proyecto preliminar comporta un esbozo de diseño que excepcionalmente puede ser un ‘objeto singular’, pero en general es un diseño funcional que permite

---

8. Aquestes idees foren presentades per primera vegada en un article publicat al diari *El País* (5 gener 2014): «Ocho tendencias para una Valencia productiva», de R. Marrades. En línia: <[http://ccaa.elpais.com/ccaa/2014/01/05/valencia/1388924138\\_384573.html](http://ccaa.elpais.com/ccaa/2014/01/05/valencia/1388924138_384573.html)>.

el debate ciudadano. La política y la legalidad son los dos pilares del urbanismo.

En segon lloc, la qualitat de vida s'ha de fomentar també com una eina de desenvolupament econòmic. Les ciutats mediterrànies, en ser compactes i comptar amb un disseny urbà consistent, fomenten la trobada i l'aprofitament de l'espai públic. Per les mateixes raons, com ja hem dit, són capaces de resistir alts nivells de sofriment econòmic en forma de desigualtats i atur. València, per exemple, continua sent una de les principals destinacions mundials per als estudiants d'intercanvi i acull un nombre creixent d'emprenedors estrangers. ¿Com pot seguir sent atractiva malgrat les condicions macroeconòmiques? La resposta és fàcil, la seua qualitat de vida encara és imbatible. Davant d'una reconfiguració del mercat de treball que barreja vida professional i personal, aquesta qualitat de vida emergeix també com a incentiu econòmic.<sup>9</sup>

En tercer lloc, destaquem la importància de la contextualització basada en les fortaleeses endògenes. Hem d'aprofitar allò en què ja som bons: la qualitat del disseny urbà, el clima, la identitat, la capacitat transformadora de la societat (des de les falles fins a les bandes de música). Massa vegades hem intentat

---

9. Detectem aquesta tendència de manera intuïtiva, però encara s'han de definir els aspectes quantitius d'eixa teòrica qualitat de vida. D'altra banda, les característiques d'entorn laboral i formació dels emprenedors estrangers i dels professionals altament mòbils són difícilment generalitzables.

copiar/construir coses que podrien estar en qualsevol part del món que pogués pagar-les, però el trist és que s'ha demostrat que nosaltres no podem fer-ho. Baixem d'escala i pensem en l'Horta, els centres històrics, els símbols apropiables, les oportunitats úniques aprofitades col·lectivament (el Saler i el Túria).

Un quart element que observem és el retorn de l'activitat productiva als centres històrics. A escala global s'evidencia la reemergència de les ciutats consolidades com a centres de producció. Una metàfora òbvia significa passar dels «Silicon Valleys» a les «Silicon Cities». Quan les empreses s'ubiquen en els centres històrics en lloc de situar-se en les àrees segregades d'extraradi, es potencien les relacions sinèrgiques amb altres activitats, la visibilitat, la conciliació, etc. La crisi ha deixat molts espais lliures, a nivell de carrer, que poden ser aprofitats de manera intel·ligent per noves activitats productives diversificades, sempre que es donen els incentius apropiats.

Un cinqué factor és llavors la recuperació i la reutilització d'espais buits. El sector públic hauria d'introduir les mesures necessàries per a ajustar un mercat imperfecte: el d'espais i oficines. Tota l'energia positiva cívica i emprenedora ha de poder trobar, en una situació com l'actual, espais físics per a desenvolupar-se.

En sisé lloc, destaquem la creixent fidelitat entre l'activitat econòmica i el territori. Des dels nous sectors turístics enfocats a experiències realment locals i úniques, l'èxit gastronòmic, el sector agroa-

limentari, el disseny, l'urbanisme, la cultura, emergeixen activitats productives que, a més de generar ocupació i creixement, reforcen la identitat local generant situacions de fidelitat territorial i creixement no especulatiu. Aquesta tendència expressa una possibilitat més que una constatació. Però és evident que quan l'activitat productiva es reforça amb els factors de l'entorn (cultura, capital humà, etc.) és menys fàcilment deslocalitzable i pot generar externalitats positives.

El seté element és l'emergència de la participació ciutadana, cívica i transformadora. Votem a cada hora amb els nostres peus i transformem la ciutat de manera espontània. Les estructures estàtiques de la participació veïnal han pres formes heterodoxes de trobada, diversió i canvi. La ciutat es millora fent. El sector públic hauria de deixar d'entendre aquesta energia com a competència i dedicar-se a reforçar-la. En cas contrari, quan el *hardware* de la ciutat —l'arquitectura i l'urbanisme— fracasse, és el *software* —usos i disposicions— el que ha de crear el marc perquè la ciutat funcione. Quan la separació artificial de les funcions residencials, industrials, comercials i d'oci de la ciutat moderna demostren ser obstructionistes en lloc de permissives, quan el govern abandona els seus ciutadans, aquests últims no tenen altra opció que reinventar-se transgredint les regulacions (Polyak, 2013).

Amb tot, és necessari suprimir la regulació discriminatòria i supèrflua (el vuité element) i permetre

desencadenar les dinàmiques espontànies de transformació urbana. Mentre contemplem atònits una creixent sobrerregulació de l'ús de l'espai públic i una ordenació arbitrària de l'espai comercial, en benefici d'àrees comercials segregades, hauríem d'estar treballant per obrir totes les esquerdes possibles per al desenvolupament de l'energia emprenedora i cívica. Les vuit tendències explicades haurien d'estar a la base de qualsevol procés ciutadà que, per fi, articule les relacions recíproques entre territori, producció i ciutadania.

En essència, citant el mestre dels urbanòlegs, Lewis Mumford (1961: 650),

La funció principal de la ciutat és la de convertir la força en forma, l'energia en cultura, la matèria morta en els símbols vius de l'art, la reproducció biològica en creativitat social. Les funcions positives de la ciutat no es poden portar a terme sense la creació de nous esquemes institucionals, capaços de fer front a les vastes energies que els individus moderns generen: esquemes tan audaços com els que originalment van transformar les viles fortificades en ciutats nucleades, altament organitzades.<sup>10</sup>

Ens calen nous instruments urbanístics per a aprofitar eixes energies que Mumford identifica. Esquemes institucionals que estiguen a l'altura de la capacitat transformadora i la resiliència que mostren les nostres ciutats i els ciutadans que les habiten.

---

10. La traducció és dels autors.



## Del pla urbanístic al procés ciutadà

¿Qui no ha pensat alguna volta que un descampat està en eixe estat perquè és un espai pendent de construcció? Això, que en un plànol apareix grafiat i delimitat com a «sòl urbanitzable», en la realitat és un espai buit, amb aspecte d'abandonat. Tanmateix, un descampat també és un espai de llibertat on no està clara la propietat ni la regulació que l'afecta. Aquesta dualitat entre planificat i realitat és el principal dilema que tracta d'evidenciar i de resoldre la ciutat construïda.

Si la finalitat del pla és oferir unes condicions de millora futures per als habitants d'una ciutat des d'uns paràmetres reguladors de manera unidireccional; el procés, en canvi, respon immediatament amb accions compartides des del present. Anàlitzem a continuació quines són les pautes d'aquesta evolució estructural a l'urbanisme actual: del pla al procés.



Descampat «habitat» en Pasqua. Bulevard Sud, València.  
Foto: David Estal.

## **La planificació en crisi**

Segons qualsevol manual genèric de l'assignatura d'Urbanística de les escoles d'arquitectura, el planejament urbanístic es podria definir com una hipòtesi d'ordenació del desenvolupament territorial i urbà dissenyada en diverses escales a partir de la legislació vigent i vinculada a la planificació econòmica, política i social.

Així doncs, i sobretot, a l'Estat espanyol, des de la Llei del sòl del 1975, els polítics, tècnics i ciutadans ens hem familiaritzat amb plans estatals, directors, generals d'ordenació urbana, parcials, especials, de reforma interior o estudis de detall, per citar alguns exemples. Més recentment, a mesura que les direc-

trius i estratègies europees ens han orientat cap a la sostenibilitat i el medi ambient, la planificació s'ha fet extensiva amb plans d'acció territorial, plans de mobilitat urbana sostenible i molts altres.

Aquesta autonomia disciplinària i única doctrina consolidada al llarg d'aquest temps democràtic, vinculat directament a un constant creixement urbà i econòmic, ha estat poc discutida. Però dintre del context socioeconòmic actual, amb una ciutat construïda —estancada en creixement demogràfic—, la planificació és una eina hegemònica que necessita ser repensada i explicada amb els paràmetres del paradigma postcrisi que ve.

Com és sabut i prou acceptat, els plans són exigits per lleis, elaborats per tècnics, aprovats per polítics, i, en fases avançades de redacció, exposats «públicament» a la ciutadania per a fer les corresponents al·legacions, entenent la participació ciutadana com un tràmit de consulta i no com un instrument transversal des de l'origen mateix.

Acotant a l'àmbit municipal, quan s'elabora o es revisa per exemple el Pla General d'Ordenació Urbana (PGOU), es fa a partir del disseny d'un projecte urbà. Aquest consisteix en unes determinacions dibuixades i escrites que prefiguren «una certa idea» de ciutat pensant en la seua futura construcció. I es pensa a partir d'un diagnòstic previ de necessitats socioeconòmiques, de context i de previsió induïda. A més, el pla (plànols) incorpora unes normes (memòria) i un catàleg (fitxes), amb la

comesa de desenvolupar tècnicament l'esmentada idea amb les determinacions preses.

Aquesta component de futur dibuixat és molt inquietant, però com a habitants ens hem acostumat que el nostre futur urbà estiga predefinit sobre la base d'unes promeses de millora urbana, de felicitat i d'increment de la qualitat de vida en la ciutat, que moltes voltes superen la variable temporal prevista i apleguen a convertir-se en utopies o somnis no realitzats, fins i tot, molests per a la vida quotidiana.

La planificació urbanística moderna, amb el propòsit d'ordenació del nostre entorn per a millorar-lo o per a habitar-lo, es remunta a la ciutat europea dels anys 30, amb la coneguda zonificació —*zoning*— plantejada per l'urbanisme del Moviment Modern, tot i que es materialitza de manera explícita al final de la Segona Guerra Mundial amb la reconstrucció de les ciutats afectades juntament amb la necessitat de creació d'habitatge com després veurem. A l'Estat espanyol (Chueca Goitia, 1968), trobem les primeres manifestacions en la Llei del sòl de 1956 (art. 3r, 6é, 8é i 9é).

Des d'aleshores, les descripcions de la zonificació en els plans són bàsicament estàtiques. Per una banda, ens trobem habitualment amb la classificació parcel·lària destinada a habitatges, equipaments, serveis, zones verdes i infraestructures —vials—; o bé es delimita el territori en sòl urbà, urbanitzable —programat o no programat—, no urbanitzable —rústic— i, fins i tot, protegit. Tot i que hi ha molta

variabilitat, amb aquesta estructura acotada a la superfície, la localització i l'aprofitament, la disciplina urbanística no contempla —ni quantitativament ni qualitativament— els valors afegits derivats d'un ecosistema habitat, habitable, actiu o vital. És a dir, els plans no incorporen la percepció fenomenològica de l'àmbit perquè malauradament no entenen la ciutat com un «lloc» on sempre hi ha una història narrada i prèviament construïda —per persones o per la natura—, sinó simplement com una infraestructura passiva i receptora del creixement.

Segurament, la ciutat regulada com una estructura funcional siga més fàcil de controlar administrativament, però s'allunya del que és quotidià perquè no respon a una realitat complexa i canviant. El context actual ens presenta l'oportunitat per a redefinir els espais urbans més enllà de sectors, sistemes, àrees i xarxes.

Com hem enunciat, hi ha un abans i un després en el planejament occidental: *La Charte d'Athenes* de 1933, escrita per Le Corbusier com un manifest urbanístic durant el IV Congrés Internacional d'Arquitectura Moderna (CIAM), va servir per a marcar les bases del desenvolupament urbanístic després de la Segona Guerra Mundial com una veu dogmàtica, que arriba encara a aplicar-se amb normalitat en la disciplina actual, tot i ser un paradigma superat.

I és que aquest moment històric va evidenciar la debilitat de la ciutat, però al mateix temps va desvelar una oportunitat d'acció de la qual es va

traure rendiment econòmic amb les reconstruccions, acompanyada d'un discurs urbanístic que va fer de la necessitat la seua raó de ser, i a més fou capaç d'estendre's, amb dos efectes: oferir solucions i contagiar optimisme, sobretot perquè comportava moviment i prometia un futur millor sense exiliar-se. Tanmateix, aquest plantejament oblidava el passat, la ciutat històrica, el context local i sols es preocupava d'oferir modernitat.

Per a reconèixer aquesta societat moderna de la segona meitat del segle xx, segons el citat manifest, havia d'ordenar-se en la ciutat o en el territori en funció dels seus usos i necessitats: habitar, circular, treballar i recrear —oci, salut, educació, etc.—. En la reinterpretació de la planificació trobaren els tècnics i governants l'instrument adequat per a poder fer-ho, dissenyant la ciutat ideal, a més de funcional, de la postguerra europea, que a partir d'eixe moment havia de créixer i créixer de manera programada.

Enfront del lent i més individual desenvolupament natural, espontani, informal, domèstic o orgànic, és a dir, d'agregació segons la necessitat; la planificació considera la ciutat com un tot, un organisme viu reduït a una trama on s'incorpora una col·lectivitat que hauria d'adaptar-se al que ha estat minuciosament pensat —tramata—. Tot i que «la idea del pla» en si mateixa es normalitza amb el Moviment Modern, fem un exercici de perspectiva històrica amb aquesta taula comparativa enumerant de manera cronològica diversos models de ciutat planificada.

## Models de ciutat planificada.

FET PLANIFICADOR	PERÍODE	PARTICULARITATS	CONSEQÜÈNCIES
El campament romà	aC	Cardus (N-S) i decumanus (E-O).	La ciutat.
Les actuacions defensives de la ciutat medieval	> s. XI	Desenvolupament agrícola.	La ciutat emmurallada. La diferència perceptiva, evolutiva i pejorativa entre l'interior i l'exterior (extramurs).
La ciutat colonial	s. XV – s. XIX	Construïdes segons els models existents en els països conqueridors. Trama perpendicular i en el centre la plaça institucional i religiosa.	La ciutat informal.
La desamortització espanyola	s. XVIII	Expropiació i subhasta de sòl.	Origen de la burgesia.
Sventramento	s. XIX	París. Haussmann. Transformació urbana dels centres històrics en la ciutat preindustrial.	L'ombra urbana.
La reforma interior*	s. XIX.	Higienisme i revolució industrial.	Especulació urbanística.
Falansteris	s. XIX.	Socialisme utòpic francès. Charles Fourier.	Idea de comunitat, autogestió i autosuficiència.
Familisteris	s. XIX	Caràcter industrial. Jean-Baptiste André Godin	Serveis comuns però vida individual.
La ciutat jardí	s. XIX	Londres. Ebenezer Howard.	Recerca de la vida social plena però controlada. Ciutats dormitori.
La ciutat lineal	s. XIX	Madrid. Arturo Soria. Idea de connexió i de creixement vertebrador.	Dicotomia camp-ciutat. Urbanitzacions i transport públic-privat.
Colònies industrials	s. XIX – s. XX	Revolució industrial.	Origen de nuclis de població actuals.
Els eixamples. Pla Cerdà.	s. XIX – s. XX	Barcelona. Ildefons Cerdà. Destrucció de les muralles. Expansió ciutat amb estructura de quadrícula.	L'illa. Reproducció del model en altres ciutats i contextos.
Moviment Modern	Carta d'Atenes, 1933	Zonificació.	Planificació moderna.

<i>Urban sprawl</i>	s. xx.	Nord-amèrica.	Dependència del transport privat.
Poblats agrícoles de colonització	postguerra espanyola	Construïts segons tipologia de poble. Institut Nacional de Colonització.	Abandonament amb la decadència del sector agrícola.
Habitatges de Renda Limitada	postguerra espanyola	Plans d'habitatge per a zones devastades. Institut Nacional de l'Habitatge.	La perifèria i l'habitatge de protecció.
Lleis del sòl	1942,** 1956, 1975, 1990, 1997 i 2007	Dret urbanístic.	Classificació i valor del sòl. Reglament de planejament i plans generals. El «dret» a urbanitzar.
Pla Bolonya	Carta de Venècia, 1964	La protecció i reutilització del patrimoni monumental i menor.	De la restauració a la conservació.
La ciutat vertical	s. xx – s. xxi	Edificis híbrids. La <i>city</i> .	Atemptats 11-S. Urbanisme de «petrodòlars».
La ciutat temàtica	anys 90	Ciutat sense ciutat.	De la Justícia, de la Pilota, de la Cultura, del Teatre, de les Arts i les Ciències, etc.
La ciutat sostenible	Carta d'Aalborg, 1994	Agenda 21. Llibre Verd Europeu.	Preocupació ambiental a les ciutats. Plans d'acció ambiental i local.
La ciutat eventual	finals s. xx	La ciutat planificada a partir de les olimpíades, exposicions internacionals, fires d'art, festivals de música, competicions esportives, etc.	Colp d'efecte, èxit turístic i pèrdua del valor de la ciutadania. Agenda Territorial de la Unió Europea, 2020.
La ciutat social	Carta de Leipzig, 2007	Preocupació pels barris més vulnerables.	Polítiques urbanes per a una millor cohesió social i territorial.
Renovació urbana contemporània	s. xxi	Regenerar, revitalitzar, revifar, redinamitzar.	Veïnat i paisatge urbà. Pràctiques de codi obert.
<i>Shrinking cities</i>	s. xxi.	La ciutat postindustrial. Detroit, Manchester, etc.	Abandonament de la ciutat per la crisi i l'atur. Ciutat global.

\* El segle XIX encunya i ens llega el terme «reforma interior» que encara hui perdura en la memòria col·lectiva; s'usa de nou en la Llei del sòl de 1975, per a fer-la servir a partir de la transició democràtica als



plans especials de protecció i reforma interior (PEPRI) dels conjunts històrics, tot i que amb un caràcter menys «destructor» amb alguna excepció.

\*\* «Se trata del primer texto de amplio enfoque general del problema urbanístico, donde el planeamiento tiene tratamiento protagonista. Toda la actividad urbanística debe estar realizada a través de un jerarquizado sistema de planes, acompañados de un conjunto de normas sobre la actividad constructiva.» (Fernando de Terán, 1982).

Actualment, la crisi disciplinària de la urbanística, que posa en dubte no sols el fet o les formes, sinó també el seu *leitmotiv*, el planejament desenvolupador, deriva del següent escenari:

Primer, l'abandonament de la ciutat. L'estancament demogràfic, en alguns llocs pèrdua evident de població urbana, per la falta de treball, unit al substancial retorn al camp o als municipis de menor densitat amb més oportunitats gràcies a la reagrupació de les unitats familiars, ens deixa un paisatge d'una ciutat infrautilitzada, amb molts espais en desús o construïts a mitges. El pla està pensat per a la ciutat que creix, no per a la que decreix. Per tant, amb aquest no podem abordar la ciutat després de l'abandó amb un excés de sòl.

Segon, la falta d'adaptabilitat de l'ordenació urbanística. Molts dels plans actuals es troben en fase de revisió. El context econòmic i el marc jurídic entra en conflicte amb la realitat desitjada. Els plans del període democràtic ja són vells i moltes de les seues bones intencions no s'han arribat a complir. A més, el planejament diferit ha generat diversos conflictes ciutadans. La reacció veïnal al pla és constant, és un instrument poc flexible —i massa tècnic— que

genera temors perquè «afecta» tant en les promeses no complides com en els problemes generats mentrestant. La ciutat que vivim, la ciutat del present, no està resolta amb el planejament ni amb les seues consultes o estudis de detall.

I, tercer, el canvi de paradigma cultural. D'igual manera que la sostenibilitat fou la reacció a la crisi dels anys 70, el pla és —era— una eina que respon —responia— a pràctiques hegemòniques de fer ciutat. Per tant, el canvi cultural occidental —reflectit a les ciutats— derivat de la nova crisi ens exigeix un nou discurs urbanístic que l'acompanye i estiga a la seua altura.

En definitiva, si ens plantegem la hipòtesi en què el pla urbanístic seria un instrument obsolet per a dissenyar la ciutat construïda, ¿quina eina hauríem d'utilitzar? Tal volta la resposta deriva en una altra pregunta: ¿Com i quan s'ha de dissenyar la ciutat? A continuació veurem quina alternativa oferim als municipis que habitem.

## **El procés ciutadà, base del desenvolupament local**

Hui més que mai tenim l'ocasió —i l'obligació— de posar en dubte la planificació urbana i imaginar la ciutat sense el pla.<sup>11</sup> El que passaria ja ho sabem perquè ho estem palpant al nostre voltant.

---

11. A finals dels anys 60 l'urbanisme ja somià una llibertat que no els oferia la planificació, com és el cas del manifest «Non Plan» (1969),

Estem d'acord que l'urbanisme actual mostra símptomes de fatiga, conseqüència d'una planificació que crea problemes constantment, que enreda i que ja no soluciona perquè ja no necessitem idealitzar la ciutat, ni pensar-la amb les ja convencionals qualificacions de sòl basades en un creixement zonificat i jeràrquic de dins cap a fora, o en una reforma que implica tirar a terra i fer de nou en lloc de construir sobre el que està construït. Al mateix temps, apareixen espais de transició, resultat d'un planejament inacabat per motius econòmics, legals o polítics, que es poden construir des del seu ús.

Aleshores, si les respostes són presents a curt termini perquè ja ens envolten diverses iniciatives que dinamitzen la ciutat de manera més o menys espontània —des dels marges—, que no reivindiquen explícitament o que no recuperen des de la nostàlgia d'un passat funcional, sinó que fan des del present; cal que ens preguntem per la necessitat de generar fórmules que a mitjà termini permeten l'aprofitament dels recursos comunitaris infrautilitzats potenciant aquestes pràctiques contextualitzades i participatives.

Descriure una metodologia sobre un present que canvia constantment sembla una contradicció. Però, enfront de la virtualitat de la pràctica urbanística, la societat civil comença a reclamar realitat

---

defensat per R. Banham, P. Hall, P. Barker i C. Prize.

ciudadana. Aquest gir és factible relatar-lo des d'allò que anomenem el procés ciutadà, urbà i comunitari. Des de la ciutat construïda, definim aquest concepte clau per al desenvolupament local de la ciutat del s. XXI com una ferramenta que flexibilitza la planificació urbana catalitzant les situacions existents. És a dir que fa valdre la capacitat de transformació a partir de la relació directa entre agents implicats, governants i tècnics. Com hem vist, aquesta opció es facilita a partir de la terna ús, disseny i gestió.

Per a fer-nos una idea més directa, comparem significats i allò que comporta el procés enfront del pla amb la següent taula, on enumerem algunes de les diferències entre tots dos paradigmes urbanístics:

<b>Pla</b>	<b>Procés</b>
futur	present
<i>top-down</i>	<i>bottom-up</i>
rígid	flexible
consulta	implicació
morfologia	ciutadans
dibuix	acció
mapa objectiu	mapa perceptiu
s. XX	s. XXI
ordre	equilibri
hegemònic	intercanvi de coneixement
sistema	parasistema
jeràrquic	heteràrquic
un model	diversos models

Quan ens referim al procés, són recurrents les referències a finals de la dècada dels anys seixanta i principis dels setanta, en què ja diversos autors vinculats a l'àmbit urbanístic, com per exemple J. Jacobs (1961), B. Rudofsky (1969), o P. Hall (1966), tractaven el disseny de la ciutat des d'una òptica més humana que la merament disciplinària. Aque- lles experiències estan servint de guia per a la defi- nició actual del mètode, d'igual manera que el Pla de Bolonya es convertí en un referent per a recupe- rar els centres històrics.

En el context local, si fa trenta anys, València, maltractada pel desenvolupisme, necessitava una idea de futur de ciutat;<sup>12</sup> hui aquesta opció no és suficient perquè, tot i que de nou tot està per fer, la ciutat ha esclatat intensament per les diverses esclatxes de la ciutat construïda, derivant cap a formes polièdriques de llibertat, com ara els horts de Benimaclet, Desayuno con viandantes, la Cal- dereria, Cabanyal íntim, el solar Corona, les falles populars i combatives, etc., les quals necessiten un plantejament més experimental. Per tant, cal eixir al carrer per a definir les noves «regles» i aquestes haurien de ser menys rígides que abans i més ober-

---

12. Reflex d'aquesta voluntat són totes les publicacions i les exposi- cions, promogudes des de la corporació municipal o l'àmbit univer- sitari, amb referència al model de ciutat que volien viure i projectar: *Llibre de la ciutat* (1983), *La ciutat que volem* (1985), *València la mar de bé* (1987) o *La Valencia de los 90* (1987).

tes per a poder adaptar-les amb esmenes col·lectives des dels diferents barris.

Llavors, per una banda, la realitat està preparada, però no tenim definit un o diversos models que la faciliten. ¿Ho podem fer? ¿Com? Si l'origen del procés està en l'acció directa de la ciutadania amb el seu hàbitat immediat, comencem per observar quins són els llocs d'aquestes intervencions efímeres o més permanents, més enllà de la reivindicació intrínseca. És així com podem visualitzar en un àmbit, lloc, espai o entorn els següents recursos compartits, que en el pla agafarien forma d'equipament, però que en el procés poden no etiquetar-se com a tal, i que poden prendre les següents formes:

Solar.

Descampat.

Edifici abandonat.

Baix buit.

Espai públic infrautilitzat.

Llocs de pas.

Llocs d'espera.

Patis interiors.

Terrats comunitaris.

En l'àmbit tècnic, les fases per les quals passa un procés d'activació dels recursos infrautilitzats en el marc de la ciutat construïda són les següents, no necessàriament en aquest ordre:

**Necessitat d'ús.** Diagnòstic d'un espai públic, privat o semipúblic que es trobe en una situació de transició, heretada de la ciutat planificada en un escenari de postcrisi.

**Mapatge perceptiu de l'entorn.** Definició de la quotidianitat i el que succeeix dia a dia en l'àmbit de treball. Contrastar aquesta avaluació subjectiva amb una anàlisi estadística de dades oficials i entrevistes.

**Mediació.** Diàleg entre agents (socials, veïnals, empresarials), tècnics i polítics. Dinàmiques de participació atractives amb veïns i visitants. Campanya de comunicació adequada per a crear una necessitat i una expectativa a través de difusió (trobadra), acció (esdeveniment) i formació (activitat), capaç al mateix temps de teixir una xarxa de contacte de sinergies urbanes a diferents nivells (local-global). En complement, la intervenció efímera pot ajudar a desvelar oportunitats de disseny.

**Convocatòria d'ús.** El mecanisme de concurs planteja un procediment obert de trobar solucions a partir d'unes bases o pautes prèviament treballades. Habitualment, en urbanisme i arquitectura, el concurs s'ha enfocat al disseny, a la forma, és a dir, al contingut i no al contingut. Una convocatòria rep diverses idees valuoses i la selecció pot ser més complexa, múltiple i barrejada que una simple ordenació lineal de classificació.

**Conveni de responsabilitats.** Determinació del règim jurídic entre propietari i usuaris, a través d'una cessió, custòdia compartida (masoveria urbana),

cooperació o amb els contractes més convencionals de compra, lloguer, etc.

**Activació de l'espai.** A conseqüència de les fases anteriors es produeix aquesta transformació treballant des de la citada relació entre l'ús, el disseny i la gestió del contingut, integrant el possible fracàs, la feblesa o el conflicte en la metodologia.

**Avaluació contínua.** Tot procés es basa en un assaig continu de prova-error i devolució (*devolution*) als participants i a l'entorn, acompanyat d'un intercanvi de coneixement entre experiències similars, normalment de codi obert, però també aprenent de plantejaments passats.

**Continuïtat.** Manteniment, transparència i evolució de la iniciativa a través de pràctiques compartides de gestió que, a més, puguen incorporar possibles noves aportacions que milloren el sistema inicial, perfectible i innovador.

Pel que fa a política urbana, el gir que s'ha de produir des de la iniciativa municipal implica reconsiderar el marc d'intervenció fins ara delimitat dintre de les ordenances del pla general. Un esquema massa repetit al nostre territori i poc contextualitzat. Ara sí, en qualsevol indret ha servit d'excusa per a especular sense consciència amb un frau de promesa incomplida. Per tant, en la ciutat construïda considerem de vital importància modificar el marc de treball del projecte urbanístic a un marc en harmonia amb el procés comunitari, que dividim en quatre àmbits d'actuació:



Patrimonial	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Construir sobre el que està construït.</li> <li>• Rehabilitació ambiental.</li> <li>• Contextualitzar a escala local l'anomenada Llei de les 3R.*</li> <li>• El patrimoni són les persones.</li> </ul>
Urbanístic	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Passar de la forma al fons.</li> <li>• Recomanacions en lloc d'ordenances.</li> <li>• Partir de les bases de la Declaració Universal dels Drets Humans de 1948, el Llibre Verd sobre el Medi Ambient Urbà de 1990 i la Carta de Leipzig sobre ciutats europees sostenibles del 2007.</li> <li>• Transformar les Unitats d'Execució (UE) com a Unitats d'Activació (UA) amb noms propis atenent els processos que els veïnats estan desenvolupant amb usos als marges.</li> </ul>
Veïnal	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Construir una visió global i compartida per un consens ampli.</li> <li>• La col·lectivitat.</li> <li>• El com és el què.</li> <li>• Crear comissions de seguiment.</li> <li>• Generar espais de treball entre actors locals, institucions i tècnics.</li> <li>• La participació com una eina transversal en altres àrees.</li> </ul>
Econòmic	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Generar llocs de treball de la innovació social.</li> <li>• Recolzar-se en programes europeus com Horizon 2020, des de disciplines que treballen la ciutat com un lloc d'intercanvi i producció de coneixement.</li> </ul>

\* Llei 8/2013, de 26 de juny, de rehabilitació, regeneració i renovació urbana. BOE 153. «La actividad de rehabilitación en su conjunto debe buscar áreas que permitan aplicar políticas integrales que contemplen intervenciones no solo en el ámbito físico-espacial, sino también en los ámbitos social, económico, ambiental y de integración de la ciudad.» (pàg. 47/969, sec. I).

«Por lo que respecta a las actuaciones de transformación urbanística, se introducen modificaciones tendentes a adecuar sus actuales parámetros a la realidad del medio urbano y de las actuaciones que se producen, tanto sobre el patrimonio edificado, como sobre los propios tejidos urbanos.» (pàg. 47/975, sec. I).

Amb tot, hem vist com el procés ciutadà substitueix les descripcions estàtiques pròpies de la zonificació de la urbanística moderna per descripcions basades en les dinàmiques ja existents, incorporant valors ambientals, identitaris i perceptius.

En conclusió, és pertinent que la disciplina urbanística i la política municipal atenga com es desenvolupa el present continu, reaccionant als nous reptes, oferint un gir<sup>13</sup> cap al procés ciutadà, urbà i comunitari. El concepte està clar i ara analitzarem algunes pràctiques en el nostre territori que segueixen aquesta intenció que a poc a poc es consolida tal com ho feren els plans generals en els anys setanta i vuitanta.

## **Ús, disseny i gestió**

Amb les tres paraules que titulen aquest capítol arribem a la clau de la ciutat construïda. Per a entendre la relació entre l'ús, el disseny i la gestió, primer observem i comparem aquestes dues imatges:

En la primera trobem una cadira solitària en un xamfrà de la reurbanitzada Russafa mirant cap a un baix tancat amb el seu aire condicionat, unes senyalitzacions verticals adossades a la façana i altres d'horitzontals pintades sobre el paviment per al

---

13. Aquest pas no és «nou», però sí que significa un «gir» en el sentit que utilitza Kant o Danto per a parlar de la Història, com explica J. L. Pardo, en «El arte del giro» (*Babelia*, 1 febrer 2013).



mercat temporal i, per últim, el límit de pilons entre la vorera i la calçada. Això és una cruïlla. La creació de les anomenades orelles en les cantonades guanyant espai per a vianants al cotxe, ha deixat un ampli espai que el disseny ha «tractat» de resoldre col·locant mobiliari urbà, en singular.

¿Té algun sentit aquesta decisió projectual?  
¿Respon a alguna necessitat? ¿Està vinculada a les activitats que s'esdevenen en l'encreuament? ¿Implica el ciutadà en relació a la cura i la identitat del seu entorn? Moltes preguntes per a una sola cadira. Tanmateix, aquest és un exemple paradigmàtic i, malauradament, prou habitual, de com el disseny quant a previsió d'ús fracassa, siga quina siga la seua estètica. Les cantonades són llocs d'encontre en la ciutat. El seu ús com a espais singulars ens demana que el disseny acompanye aquesta habitud, no que l'expulse. Aquesta cadira evidencia una renúncia a l'espai públic, i al mateix temps és conseqüència d'una falta de consideració del planejament per l'àmbit més pròxim i local a l'escala de veïnat.

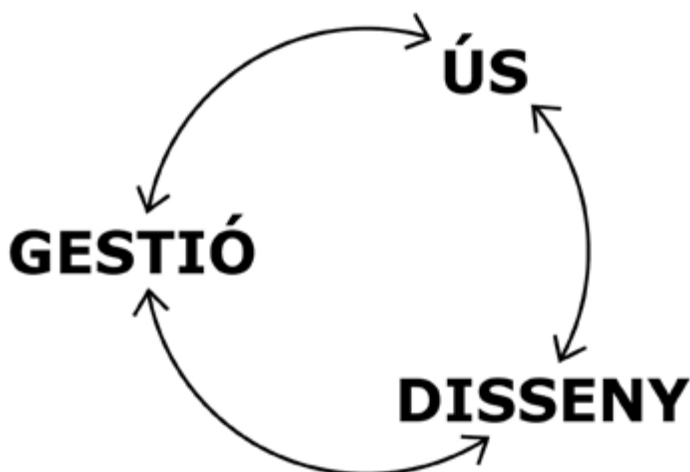
La segona imatge té, en canvi, un altre caràcter més positiu i revelador de les possibilitats no previstes del mobiliari urbà. En aquest cas, podem observar un test prou gran i elevat —segurament per a impedir el pas de vehicles— amb una petita palmera que serveix de «seient urbà» per a una dona major que viu en una planta baixa d'eixe carrer i en un parèntesi de les tasques matineres, busca el descans a l'ombra, la seua ombra. És una imatge quotidiana

que destaca encara més per tractar-se d'un carrer lateral a la Llotja, patrimoni de la humanitat per la Unesco, situada al centre de València, un lloc prou comercial i turístic, per tant, de prou tràfec i no tant d'estar. Tanmateix, l'actitud d'aquesta dona apropiant-se el test amb un ús no previst, potenciat en aquest cas per la seua escala, que s'adequa perfectament. Segurament, a més, a la palmera no li deu faltar l'aigua i el test no està pixat pels gossos. Això no és casualitat, és el resultat directe de l'atenció que deu fer aquesta persona d'un recurs comú, però al mateix temps propi.

Ambdues imatges ens causen un cert somriure, però la primera, més pessimista, genera un malestar i una mica de ràbia; mentre que la segona, més optimista, és una esperança i una confiança en la ciutat. Però totes dues són la mostra evident que el disseny imposat no garanteix l'èxit d'ús. A escala global, en el planejament de la ciutat, pensat sols des del disseny, les possibilitats d'error sense correcció són majors. La incertesa del futur i la negació del present són dues constants en el disseny urbà en totes les escales que es poden considerar, donat que hi ha exemples que ens mostren que l'ús evidencia el disseny, el qual ha de donar significat, com etimològicament indica el seu nom, a la necessitat existent.

Perquè la cosa «funcione», cal completar en el mateix cicle el binomi ús-disseny amb la gestió. En el planejament convencional, l'estratègia de gestió es considera fonamentalment com un sistema

d'instruments i maneres de procedir que puguem convertir el disseny urbà en una «realitat». I per això, des de la Llei del sòl de 1975 la gestió s'ha limitat a una relació impositiva entre administracions, propietaris i usuaris a través de relacions de compensació, cooperació i/o expropiació. Però quan en la ciutat construïda parlem de gestió ens referim a un concepte més ampli que el merament econòmic, és a dir, la gestió urbana és motor i manteniment del fet cultural i del teixit social.



Tenint en compte la gràfica relació entre ús, disseny i gestió, hem de considerar les següents particularitats per a cada un d'aquests fonaments:

### **L'ús com a ferramenta de participació ciutadana:**

- Significa i dóna valor social a un lloc.
- Descobreix el que és públic.
- Transforma el paisatge urbà.
- Visibilitza les oportunitats i carències del disseny d'un àmbit.
- Catalitza relacions.
- Actua des de l'actitud enfront del que està construït.
- Considera les potencialitats existents.
- Participa des de la implicació.

### **El disseny com un servei i no una imposició:**

- Està condicionat a l'ús i no a l'inrevés.
- Suggereix possibilitats obertes.
- Se sotmet a proves d'ús ciutadà.
- És perfectible i adaptable.
- És inclusiu, accessible i intergeneracional.
- És identitari i contextualitzat al territori.

### **La gestió és la sostenibilitat de la ciutat:**

- Aprofita els recursos comuns existents.
- Teixeix sinergies entre actors implicats.
- Coordina tasques i necessitats.
- Marca decisions i responsabilitats col·lectives.
- Garanteix la interdisciplinarietat del disseny.
- Dinamitza la ciutat.

Des de la disciplina arquitectònica, podríem dir que el projecte d'execució és el document professional on es plasma, de manera pautaada, la informació gràfica i escrita per a detallar una obra,

prèviament imaginada amb seductores imatges virtuals de futur. Ja hem enunciat també com en el planejament, d'ordenació i/o de reforma, aquesta documentació va acompanyada d'unes normes o un catàleg amb les pertinents fitxes que guien aquesta regulació dissenyada sobre el paper. Tanmateix, des de la triada ús-disseny-gestió, cal reformular el contingut tècnic d'aquests estudis, transformant-los en coneixement més integral, obert i fins i tot perfectible.

Per tant, servisca d'aproximació la següent taula, segons siga el cas, però amb la idea de convertir-se en una base utilitzable i exportable als treballs que en aquest sentit s'estan desenvolupant en el nostre entorn construït, dins d'un context de postcrisi, també professional, en què la reinvençió de les disciplines vinculades a l'urbanisme implica també la reinvençió dels mètodes i els documents de treball. Sembla prou atrevit tipificar les noves pràctiques urbanes, però des de la nostra experiència, considerem que cal formular aquest model. Així doncs, a tall de manual, proposem en un esquema els següents capítols que compondrien un estudi integral relatiu a un procés en la ciutat construïda.

A continuació, seguint aquest esquema orientatiu, hem d'introduir en els col·legis professionals, en els concursos, en les universitats (formació en general), en l'associacionisme i en les administracions públiques (sobretot, ajuntaments), un debat per a determinar com formalitzar el marc de treball que



done resposta al paradigma actual, més enllà de la tendència passatgera. I que ens permeta establir un nou consens urbà, la carta de la ciutat construïda, com en el seu moment ho féu la normalització de la planificació ortodoxa.

Taula: Estudi integral del procés de la ciutat construïda.

Articulació urbana i/o territorial.	Context i diagnòstic. Mapatge sociourbà. Drets enfront d'interessos, conflictes i convivències. Aliances locals i externes.
Definició arquitectònica i/o urbanística.	Anàlisi de casos similars. Avaluacions tècniques. Possibilitats d'intervenció, adequació espacial i materialitat. Programa d'usos. Marc legal i normatiu. Pressupost i cronograma.
Gestió econòmica, social i cultural.	Orientació del lloc, àmbit o centre. Estratègia de gestió i línies d'activació. Finançament, viabilitat econòmica i aprofitament dels recursos. Impacte socioeconòmic en el desenvolupament local. Marcs europeus d'innovació social.
Identitat.	Manual d'identitat visual arrelada. Proposta de comunicació. Accions de visibilització i apropiació.

## Bases i aplicacions

¿Es pot dibuixar el procés? ¿Es pot fixar allò que està en moviment? El procés ciutadà és un instrument de treball encara per fer. La seua base és la sensatesa i al mateix temps les seues aspiracions són en part contradictòries. Aspirem a contagiar l'esfera institucional d'allò que deu el seu dinamisme a la falta de reconeixements, a construir metodologies que l'aplicació mateixa posarà en dubte, a aprendre de gestos tan lleugers que en multitud d'ocasions passen desapercebuts, a incentivar el que succeeix de manera natural, a simplement facilitar sense necessitat de dotar, a fer la vida en la ciutat una manera de treballar sobre ella.

Encara no tenim receptes o fórmules màgiques, i potser mai no n'hi haurà. Tenim guions, índexs, intuïcions i atalls per a intentar obrir camí, però en aquest moment en què tot està fet al mateix temps tot està per fer. Els diferents casos d'aplicació exposats més endavant en aquesta publicació propositiva, pretenen mostrar precisament les perspectives i oportunitats de la ciutat construïda. ¿Es pot dibuixar el procés? Sí, però aquest és un dibuix que no s'acaba mai, que sempre estarà obert.

## **Implicació ciutadana**

El distanciament entre ciutadania i poder polític, alimentat en matèria d'urbanisme per la forta centralització institucional a què ens ha acostumat el planejament i la seua pèrdua de capacitat d'actuació en un context de postcrisi, subratlla la importància del treball compartit i la coordinació d'esforços a l'hora de fer ciutat.

En la conjuntura actual, les crides a la participació per part d'una administració necessitada es fan cada vegada més freqüents. Aquesta presa de consciència corre en paral·lel, encara que també amb cert retard, a les veus ciutadanes que reivindiquen ser tingudes en compte a l'hora d'expressar les seues necessitats i decidir sobre les solucions proposades en el seu entorn pròxim.

Encara que la paraula «participació» resulte ara familiar, la seua tradició en matèria de política urbana resulta escassa. En conseqüència, en multitud d'ocasions, el curt abast dels processos de participació proposats, habitualment concentrats en la mera consulta, evidencia una manera parcial d'entendre el valor de la participació.

Com hem vist, la història de la planificació de les ciutats és un relat de progressiva abstracció en l'aparell tècnic i de creixent unidireccionalitat. El planejament urbanístic s'ha basat en un model de desenvolupament expansiu que ha convertit la construcció de *hardware* (edificis) en un potent generador de plusvàlues, oblidant-se del valor del

*software* (les persones i les idees), generant oferta sense atendre la demanda.

Posar les persones en primer pla, cedir-los espai de decisió, no és un gest de generositat dels que concentren el poder de decidir sobre la ciutat, ni molt menys un peatge imposat. Ocorre sovint que la participació és entesa pel poder públic com una forma de legitimar intencions repartint enganyosament responsabilitats. Des de la política pública s'ha de parar atenció que la veu ciutadana no és només un necessari compromís social, sinó també la incorporació d'un valuós potencial a l'hora de fer ciutat, i prendre decisions més eficients, més inclusives i que en compte d'encobrir el disseny puguen gestionar-lo.

La participació no pot quedar paternalment limitada a la consulta, als períodes d'al·legacions, a les votacions populars. Encara que útils, aquests són maneres de relació entre administració i ciutadania des de dalt cap avall, típicament jeràrquiques i unidireccionals. Com hem exposat en el marc de la ciutat construïda, en posar l'atenció cap a les dinàmiques espontànies que es produeixen en la ciutat a través de l'ús, sempre ha existit i existirà una participació espontània, natural i desitjable. Aquesta pot vindre formulada de diverses maneres, des de les més articulades i grupals (associacions, col·lectius, cooperatives, etc.) fins aquelles més informals i difícils de categoritzar (mobilitzacions, activismes i individus en risc d'exclusió social, en una llista impossible ni tan sols d'esbossar).

Aquesta participació col·lectiva és un recurs urbà d'alt valor i de vitalitat estimulant: posseeix un valuós coneixement directe i subjectiu de l'entorn habitat, prioritza desinhibidament els objectius enfront dels mitjans, té una alta capacitat per a oferir propostes encara que no compte amb els recursos per a donar respostes. Aquestes inèrcies exigeixen ser incorporades a la manera de fer ciutat per mitjà de nous espais de decisió i canals de relació; no sols físics, sinó també legals, culturals o econòmics.

Partint de la base que, com a política pública, el procés ciutadà necessita dissenyar-se, en aquest disseny pareix adequat anteposar al moment de la participació un pas previ que és el de la implicació. Mentre que la idea de «participar» descarrega les seues exigències en la persona que convoca a participar, «implicar» atorga el paper actiu a l'agent de participació: serà tasca seua construir eixe espai per a l'involucrament ciutadà.

Respecte d'això, cobra especial importància el paper del tècnic, una figura necessitada de revisió en aquest pas del pla al procés. Desfent-se de l'individualisme d'autor, les seues tasques en el desenvolupament del procés seran la mediació i la facilitació. Pensem que és necessari passar del «think tank» al «think do», dels centres de pensament als nodes d'acció. La ciutat s'ha pensat des de compartiments disciplinaris cada volta més estancs: els arquitectes pensaven els edificis, els enginyers civils les carreteres, l'administració es repartia competències.

Superar la divisió de tasques que giren al voltant de la ciutat exigeix aprofundir en l'enfocament pràctic, tornar al treball a peu de carrer, on la vida urbana ha de ser atesa en tota la seua complexitat.

Les maneres de treball necessiten compaginar el fonament empíric amb la decisió democràtica. La base es construeix sobre l'observació, la comunicació, el diàleg, la pedagogia, el repartiment de tasques i el desenvolupament compartit. La supervisió i la coordinació poden ser centralitzades, però la identificació del problema, la definició dels objectius i la concreció d'unes solucions es basen en la deliberació i l'acord. Aquest plantejament constitueix en si mateix un procés gradual i sostingut durant el qual es desdibuixen distàncies atenent les diferències. La implicació entesa així aspira a ser una manera de participar sense adonar-se'n, vivint-la amb naturalitat. Perquè la ciutat no es construeix sols des de la disciplina i el planejament, sinó que en última instància la fem tots com a ciutadans quan la vivim.

---

## **APLICACIÓ**

---

### **Parc-Park, oasi compartit al Carme**

Accions de millora de l'entorn del Mercat de Mossén Sorell.

---

#### **Equip**

Iniciativa ciutadana.

#### **Localització**

Plaça de Tavernes de la Valldigna i carrer de Corona, El Carme, València.

#### **Data**

Fase prèvia: febrer del 2011.

Primera fase: novembre del 2013.

Segona fase: febrer del 2014.

#### **Client**

Iniciativa ciutadana.

#### **Agents implicats**

Associació Amics del Carme, Col·lectiu de Mares i Pares de Ciutat Vella, estudi L'Ambaixada, col·lectiu Bosque Urbano, Mercat de Mossén Sorell, plantes baixes comercials de l'entorn, policia local, propietaris solars, usuaris i personatges de la plaça, servei de Patrimoni de l'Ajuntament de València.

#### **Web**

<http://vimeo.com/89780001>

<https://www.facebook.com/BosqueUrbanoElCarmen>

<http://www.lasprovincias.es/v/20110814/valencia/bosques-ocultos-ciudad-20110814.html>

<http://m.lasprovincias.es/v/20140429/valencia/resurgir-carmen-20140429.html>

---

#### **Síntesi**

«Benvinguts a l'Oasi del Carme, un espai compartit recuperat pels veïns, veïnes i comerciants del barri per a millorar l'en-

torn del Mercat de Mossén Sorell. Ja fa més de 20 anys que el planejament no sap què fer ací. Per això hem decidit passar a l'acció, perquè necessitem un poc d'espai lliure per a estar més a gust quan comprem, passegem, juguem, conversem o mengem al carrer; en definitiva, quan vivim el nostre barri històric. Amb la nostra intervenció inicial i la vostra ajuda, volem activar la plaça de Tavernes de la Valldigna com un Parc-Park, on cotxes i persones puguen conviure en harmonia. Volem mostrar que, amb les mans nostres i vostres, és possible fer alguna cosa més que un descampat. Ens podem equivocar i no volem imposar. Estem oferint i mostrant aquesta possibilitat de felicitat. A l'Oasi del Carme hi cabem tots i totes. Si t'abeilleix, cuida'l i disfruta'l tu també. Aquest lloc és ben bonic!»<sup>14</sup>

---

### **Plantejament**

Mentre que l'Ajuntament de València es dedica a desenvolupar el Pla Especial de Protecció dels entorns BIC a Ciutat Vella, seguint els paràmetres convencionals d'urbanisme i patrimoni; la implicació veïnal demostra que està preparada per a construir amb les pròpies mans un procés d'activació del Carme, gestionant directament els buits urbans i el planejament encallat.

Amb el temps, algunes de les anomenades Unitats d'Execució (Actuació) dels distints plans de reforma que el barri ha viscut amb la promesa de la seua rehabilitació, han deixat un paisatge d'espais infrautilitzats a nivell de carrer encara en el present. Veïns i comerciants, units, amb l'acompanyament de tècnics i altres agents, han passat de la reacció i la llarga espera a l'acció participativa mitjançant la seua implicació explícita, gràcies a creure's la seua capacitat per a transformar el seu hàbitat històric.

En concret, l'objectiu a mitjà termini d'aquest exemple és millorar l'accessibilitat i logística de l'entorn del Mercat de

---

14. Text informatiu redactat pels agents implicats per a difondre la iniciativa, col·locat *in situ*.



Mossén Sorell amb la necessària reordenació de l'actual aparcament en superfície de la plaça de Tavernes de la Valldigna. Per a aconseguir-ho, de moment, sense cap ajut econòmic ni disseny preestablert, diversos espais lliures han estat ocupats per plantes i seients amb l'eslògan «Síentese y relájese» on abans hi havia cotxes.

Com recollia la premsa, la implicació del veïnat ha estat tal que sembla que el barri del Carme haja constituït la seua pròpia regidoria de cultura i medi ambient en la seua aposta per recuperar el patrimoni habitat i crear nous espais verds a la trama urbana construïda, dels quals es beneficia el comerç, el visitant i l'habitant. Així doncs, aquesta zona abandonada des de fa quasi tres dècades, a l'espera de ser estació del metro, s'ha convertit amb pocs recursos i molta energia ciutadana en un autèntic estat d'ànim positiu que s'està contagiant a la resta del barri, com ara al carrer Corona amb els diversos murals que alegren les mitgeres. És una pràctica clara d'allò que ara s'anomena *placemaking* per a referir-se a la creació d'espais socials amb la participació ciutadana que s'apropia conscientment del seu entorn més pròxim des de l'ús, el disseny al lloc i la gestió comuna.

---

## **Procés**

Primer va ser plaça de l'Olivereta; després va créixer com a plaça de Tavernes de la Valldigna; hui no hi ha plaça, només un aparcament descuidat i solars abandonats al mig del barri del Carme en una zona que, això no obstant, gràcies als comerciants, es manté viva, encara que amb massa molèsties i incerteses no resoltes. Després de vint-i-cinc anys, el planejament en l'entorn del Mercat de Mossén Sorell està completament embossat.

Amb l'arribada de l'hivern, el Col·lectiu de Mares i Pares de Ciutat Vella organitzà un nou *berenar* amb xiquets i xiquetes del barri del Carme a la redor del mateix mercat. Es va aprofitar aquesta ocasió per a visibilitzar la possible activació del seu àmbit amb la idea enunciada com a Parc-Park, que conjuga l'aparcament logístic amb la necessitat d'espai públic.

D'aquesta manera, s'ha estimulat una coalició entre veïns i comerciants que abonen un projecte immediat. Aquesta idea fou presentada a la Regidoria d'Urbanisme i a grups de l'oposició; tots mostraren el seu interès, però poca cosa més.

Aquesta acció se suma a una fase anterior realitzada a l'espai previ d'un solar vinculat al carrer de Dalt pel col·lectiu Bosque Urbano, amb comerciants, artistes i arquitectes de la zona, capaços de traure de manera consensuada espai al cotxe senzillament amb unes jardineres que es cuiden cada setmana. Les darreres negociacions tracten també d'obrir aquest solar que hi ha al carrer de Dalt, un autèntic bosc salvatge, com ja proposaren el 2011 Estal-Klouman Arquitectes conjuntament amb Amics del Carme.

Per tant la implicació tracta de proposar, fer, visibilitzar, catalitzar i negociar. Conflicte i convivència continuaran existint en l'espai públic, però aquesta vegada serà per la responsabilitat assumida pel seu ús diari, no per la desídia administrativa. A curt termini, hui, ja es pot disfrutar; a més llarg termini, demà, l'espai serà compartit. La plaça de Tavernes de la Valldigna és un recurs públic del barri del Carme i com a tal pertany al veïnat, que no vol que siga sols un solar més. S'hi pot aparcar, però també passejar, menjar, comprar, jugar, conversar. Així de fàcil, és una qüestió d'actitud. Al Parc-Park tothom hi té cabuda.

---

### **Paraules claus**

Solar, aparcament, plaça, comerç, acció transitòria.

---



## **El temps immediat**

El planejament ens ha acostumat a enunciats de futur tancats. Suprimint l'abans, el durant i el després, el projecte urbà ortodox es desfà de responsabilitats de context, necessitats de present i exigències d'ús; una certa mentida desmuntada per la pèssima gestió de les últimes dècades relacionada amb un fetixisme per la infraestructura que deixava de costat el seu aprofitament. El pla és incapaç de respondre a l'omnipresent «¿i ara què fem amb açò?».

La ciutat és una construcció social i cultural oberta en el temps, un conte que no s'acaba mai, fruit dels canviants modes en què cada temps pensa el fet urbà. Preservar la memòria (el passat) i fer sostenible el futur de les nostres ciutats són objectius inseparables de gaudir del seu present. Per això, hem de buscar maneres de pensar la ciutat més atrevides i flexibles, que reivindiquen el nostre dret a la ciutat compassant els ritmes urbans als de les nostres necessitats presents. Segons Harvey (2008), el dret a la ciutat va més enllà de la llibertat individual per a accedir als recursos urbans: és el dret que els individus canviem mentre canviem la ciutat. És un bé comú en compte d'un dret individual perquè la seua transformació depèn inevitablement de l'exercici del poder col·lectiu per a reconfigurar els processos d'urbanització. Com a resposta a eixe compromís, proposem donar valor al trajecte, fent-lo capaç de reorientar-se cap a direccions alternatives a través de l'avaluació constant.

Ara que el desfasament temporal entre els plans i la seua execució efectiva s'eternitza fins a fer-los obsolets, és hora de buscar respostes àgils i eficients a les necessitats de les nostres ciutats. En contrast amb aquella ciutat del planejament concentrada a créixer ordenadament segons allò que s'ha pausat, la ciutat de hui exigeix ser pensada des de la seua realitat construïda com a escenari de la vida ciutadana.

Obrir-se a la diversitat de situacions que per naturalesa alberga el territori urbà fa necessari superar la idea del «model de ciutat» com a enunciat estàtic i lloc comú. La ciutat construïda no està supeditada a un model, perquè en ella tots els models són possibles alhora que l'obligada contextualització rebutja l'aplicació directa de patrons reproduïbles. Els models han de ser substituïts per referents, punt de fuga a què es mira de reüll mentre es dibuixa la ciutat pròpia a mà alçada. La falsa ansietat de ruptura i modernitat ha de deixar pas a una innovació entesa com a evolució cultural derivativa, construïda basant-se en experiències d'aprenentatge precedents i la imprescindible contextualització. Paradoxalment, l'originalitat i la intel·ligència es troben ara en allò que sempre va estar ací, en l'ací i l'ara. Aquest altre punt de vista necessita invertir diversos conceptes:

En primer lloc, enfront de la noció de límits alimentada per l'«efecte Guggenheim» —basat en la confiança que la intervenció conduïska a la millora

del que hi ha al voltant—, proposem introduir el concepte d'«àmbit». L'àmbit dilueix el radi d'abast del projecte compaginant ambició amb humilitat. Buscar suports en l'entorn perquè el reforç entre el dins i el fora siga mutu es converteix en un plantejament tàctic més sensible a les diverses potencialitats urbanes.

En segon lloc, el projecte urbà necessita superar la seua dependència de la construcció. Superant l'enverinat debat entre la necessitat o no de construir, plantegem que el procés s'interprete en clau d'activació. Aquesta idea ve a insistir en la necessària coordinació entre disseny, ús i gestió. Buscar modes i maneres de fer un ús eficient dels recursos urbans propis, per disposició immediata, arrelament cultural i economia territorial, és el mitjà i no un altre de construir ciutats intel·ligents.

En tercer lloc, la intervenció urbana ha de desfer-se de la seua vocació última de permanència. Qüestionar la finalitat permanent d'un projecte és una manera de sensibilitzar-se amb la fragilitat de la ciutat existent i, al mateix temps, descobrir el valor de la idea de pensar la ciutat en funció del temps. Aquest plantejament, que anomenem «temporalització» (Bishop & Williams, 2012), comprén conceptes ja prou assajats com l'efímer, el temporal o el treball per fases i escalable.

Les tres línies que proposem convergeixen en la cerca de solucions àgils i immediates. Posem l'atenció cap a recursos limitats però de grans possibili-

tats; són d'especial interès aquells espais infrautilitzats i situacions en què aparentment pareix no haver-hi res, ocasionalment tractats pel planejament com a espais de transició que per costum ens són inadvertits: baixos comercials buits, solars i descampats, equipament municipal infrautilitzat, patrimoni en desús, vies de mobilitat sobredimensionades, infraestructures obsoletes o habitatges deshabitats, són alguns dels recursos urbans disponibles en grans quantitats en les nostres ciutats per als quals és necessari pensar noves ferramentes de treball.

El temporal no ha de ser entès secament com una solució provisional o d'emergència, l'anomenat *low-cost* (potser preferim el més positiu LQC, *lighter-quicker-cheaper*, encunyat per l'organització Project for Public Spaces) no ha de mirar-se com una tendència estètica, les intervencions seqüenciades i escalables no són una renúncia a ambicions majors. Plantegem respostes d'aproximació, flexibles, sotmeses a una constant avaluació i obertes a la reorientació. És hora de cridar l'atenció sobre el valor del trajecte. El que per al pla és «mentrestant», per al procés és «durant». Com demostren projectes de gran envergadura i èxit internacional, eixe temps pot servir per a implicar la ciutadania (com es va fer en la conversió en zona de vianants de Times Square), crear costum gradualment (la recuperació dels marges del riu a Lió), atendre una previsió de costos —humans i econòmics— realment pensada (la reac-

tivació de manera *do it yourself* de les drassanes del NDSM Werf a Amsterdam) o descobrir les possibilitats d'ús que abona la proposta tècnica (l'assaig de Tempelhofer Freiheit a Berlín per a la transformació d'un aeroport obsolet en un parc).

---

## **APLICACIÓ**

---

### **Càmping de dalt**

Fer càmping és fer ciutat.

---

### **Equip**

Autors: David Estal i Ramon Marrades

Col·laborador: Chema Segovia

Disseny i identitat: Marina Senabre

Infografia: Manu Garrote i Bernat Ivars

### **Localització**

Partida de Dalt, Campanar, València

### **Data**

Des de desembre del 2012

### **Client**

Grup Municipal Compromís València

### **Agents implicats**

Administració municipal, Rain Forest (Bio-Parc), agents i institucions turístiques, veïns de Campanar, treballadors de l'horta i Universitat de València.

### **Web**

<https://www.youtube.com/watch?v=3PAAUs8MBZw>

<http://www.levante-emv.com/valencia/2012/10/20/acampada-bioparc/945467.html>

<http://www.valenciaplaza.com/ver/64538/un-camping-urbano-para-valencia.html>



---

## **Síntesi**

La proposta del Càmping de Dalt té com a propòsit desenvolupar una zona d'acampada i un model de gestió i explotació d'aquesta com una ferramenta de política urbana per a recuperar un espai infrautilitzat i desvelar les potencialitats turístiques no aprofitades a la ciutat de València. Al costat de l'accés del Bioparc trobem un ampli terreny erm a l'espera del pla, que anuncia la incerta construcció d'un parc d'atraccions. A la parcel·la continua en peu l'Alqueria del Rei, un conjunt arquitectònic de destacat valor en abandó i deteriorament. En aquesta situació, la possibilitat d'intervenir amb un baix cost, de forma mínima, flexible i fins i tot reversible, però buscant efectes immediats en un espai que el pla entén com «de transició» —i per al qual, consegüentment, no té eines d'acció— serveix a més d'excusa per a recuperar recursos urbans en desús, prestar serveis a l'entorn on es localitzen (el barri de Campanar) i diversificar l'oferta turística de la ciutat que contribuiria a crear una imatge de ciutat intel·ligent i atenta al seu territori. És a dir, el càmping serveix de relació amb l'entorn urbà, el territorial i el patrimonial.

---

## **Plantejament**

La proposta té per objectiu principal aprofitar una demanda turística fins ara no satisfeta. Es planteja el càmping com una opció distinta d'accés a la ciutat (econòmica però no *low-cost*) que permeta fer convida visitants de distintes generacions amb un espai d'estada tranquil i a la vegada d'aprenentatge. En els darrers anys el turisme a la ciutat de València ha crescut de manera exponencial, però ho ha fet de manera desequilibrada: han augmentat de manera desproporcionada els hotels de luxe (87% de totes les places hoteleres noves entre el 2004 i el 2010), al mateix temps que s'ha disparat el nombre de *youth hostels*. D'altra banda, hi ha una carència d'establiments en molts barris.

Tant el model de turisme d'esdeveniments com el turisme

de festa alcohòlica corren el risc d'esgotament. La proposta del Càmping de Dalt fomenta la sostenibilitat (mediambiental, social i econòmica) de manera desestacionalitzada (amb un clima com el nostre podria estar obert tot l'any). Reclamem un turisme cultural, d'esports i de caràcter familiar i d'aire lliure que estiga arrelat al territori.

---

## **Procés**

---

Actualment la parcel·la triada (26.500 m<sup>2</sup>) és un sòl municipal cedit a l'empresa Rain Forest, promotora del Bioparc, on hi ha prevista la construcció d'un Parc d'Atraccions amb un futur incert. Mentrestant, oferim una proposta d'ús immediat per a activar la rehabilitació de l'Alqueria del Rei i prevenir l'abandonament de l'horta.

El Càmping de Dalt descarta la privatització per concessió així com la gestió pública ortodoxa. Es proposa en canvi un model de gestió *ad hoc*, des d'un òrgan tripartit en què ajuntament, empresaris i la Universitat sumen esforços, i que ofereisca a més una oportunitat als joves professionals de la gestió turística per a iniciar-se en el mercat laboral.

En essència cal entendre que en la generació de polítiques públiques han d'influir un conjunt complex d'agents i institucions de (i més enllà de) l'administració, reconèixer la responsabilitat d'incidir en temes socials i econòmics, identificar les relacions de poder implicades en l'acció col·lectiva, teixir xarxes d'autogovern dels agents autonòmics i no basar-se en el poder del govern per a fer ús de la seua autoritat sinó utilitzar noves eines i tècniques per a dirigir i guiar.

---

## **Paraules claus**

Turisme, diversificació, territori, barri, mentrestant, recuperació de recursos, gestió.

---



CAMPING DE DALI  
- es per outside -

## **Innovació és social**

La ciutat és una construcció històrica compartida, col·lectiva, sostinguda i oberta en el temps. Una acumulació de moments fruit dels canviants modes en què cada època pensa el fet urbà, en què queden contingudes les múltiples formes amb què les persones han entés l'entorn que han habitat. La ciutat és una construcció derivativa, feta sobre el que s'havia fet, construïda sobre allò que s'ha construït, sempre impulsada per la societat. És per això que parlar d'innovació social resulta una reiteració, ja que tot el que és realment social és necessàriament innovador.

Com es va explicar en el marc de la ciutat construïda, enfront del model típicament jeràrquic i centralitzat del planejament (*top-down*), cada vegada són més habituals els moviments en el marge, proactius i poc estructurats que fan ciutat des de baix cap amunt (*bottom-up*), en els quals els ciutadans aspiren a tindre poder de decisió sobre l'entorn que habiten. L'existència d'aquestes escletxes, la seua cada vegada major diversitat i accessibilitat, cobreix buits i carències del sistema institucional. Succeeixen a pesar de la falta de suport des de les polítiques públiques, de nou excessivament rígides i poc capaces per a compassar-se als seus ritmes.

Davant d'aquesta energia impulsada des de la base, la pilota és al terrat de l'administració. És el moment de construir canals de relació que fluïsquen des de la societat cap al projecte urbà i no al

revés. Convertir les dinàmiques espontànies que es donen a la ciutat, a través de la creativitat i l'ús, en instruments de desenvolupament econòmic i urbà, implica reconèixer el seu valor, abonar-les i incentivar-les. És a dir, aprendre d'elles.

Tractar d'institucionalitzar allò que naix com a reacció a les carències de la institució mateixa comporta el risc de desactivar-ho. Les xarxes de participació informal deuen la seua facilitat d'accés a l'absència de jerarquies visibles; la seua agilitat, a no tindre una estructura en excés definida i repudiar protocols; la seua vitalitat —ocasionalment—, a la falta de reconeixements i a mantenir-se oculta (el grafiti n'és un bon exemple). En aquesta condició d'agent doble, el procés haurà de proveir d'estructures que abonen i faciliten la transmissió d'aquestes energies ciutadanes cap a l'esfera del comú sense caure a segrestar-les o coartar-les.

Enfront de l'urbanisme especialitzat i compartimentat, es fan necessàries maneres de treballar que fomenten la col·laboració, que es presten al transvasament de coneixements entre disciplines i que aprenguen a compartir informació. Aquests intercanvis hauran de fomentar-se especialment en l'apartat pràctic, i aprofitar per a transmetre eixa energia conjunta directament al moment de l'acció. Cal véncer la tendència a sobreestimar els mèrits del mètode científic per a nodrir-se també del que succeeix arran de terra.

Enfront del tradicional despatx d'urbanisme situ-

at en les parts altes dels edificis, preferim treballar a peu de carrer en un local amb la porta sempre oberta i sentint-nos part del que succeeix fora, ja que la forma en què et relaciones amb la ciutat constitueix la base de la manera en què treballes per a ella.

---

## **APLICACIÓ**

---

### **Estratègia Comboi**

Retorn de l'activitat productiva als centres urbans.

---

### **Equip**

Estratègia Comboi (Ramon Marrades, Francesc Miralles, Julio Giménez i Chema Segovia).

### **Localització**

Xàbia (la Marina Alta) i Burjassot (l'Horta Nord).

### **Data**

Novembre del 2012 – abril del 2014.

### **Client**

Ajuntament de Xàbia i empresa municipal CEMEF de Burjassot.

### **Agents implicats**

Administració municipal, associacions de comerciants, associacions veïnals, associacions professionals, centres de formació, propietaris de locals i professionals particulars.

### **Web**

[www.estrategiacomboi.com](http://www.estrategiacomboi.com)

---

## **Síntesi**

Estratègia Comboi és una iniciativa urbana i empresarial que té per objectius paral·lels el foment de l'activitat emprendedora i la reactivació de recursos urbans en desús. Per mitjà de la construcció d'un marc de gestió particular, es facilita als professionals l'accés a baixos comercials a peu de carrer buit. La continuïtat del projecte es referma generant dinàmiques de treball col·laboratiu amb el suport accelerador de professionals amb experiència. Els propietaris veuen ocupats els seus locals comercials, mentre que l'espai urbà i els negocis existents es beneficien de l'augment del dinamisme en els carrers.

---

## **Plantejament**

Com a premissa, decidim aplicar el projecte en els centres històrics de municipis de grandària mitjana; aspirem a tornar a aquests grans oblidats una activitat productiva diversificada que servisca per a revitalitzar-los. Per més que el talent i les oportunitats tendisquen a concentrar-se en les capitals, les ciutats mitjanes solen comptar amb el potencial d'una ciutadania cohesionada. Dirigit des d'una política social transversal i integradora, aquesta energia té la capacitat de generar transformacions productives que les facen ser competitives en el seu entorn.

Com a equip independent, des d'Estratègia Comboi monitorem un procés que veu fonamental unir esforços a escala local. Entenem que el diàleg amb l'administració pública i altres agents socials té la capacitat d'accelerar processos. Entre tots construïm un marc d'accions que facilita les iniciatives empresarials i dinamitza la vida en la ciutat per a així fer el pas cap a una economia basada en el coneixement i la participació.

---

## **Procés**

El nostre treball comença a partir d'un diagnòstic de la realitat local que combina dades arreplegades per l'administració amb el treball de camp a peu de carrer: analitzem l'activitat, mitem usos, establim relacions i localitzem espais d'oportunitat.

En paral·lel, impliquem un grup d'agents socials de diversa procedència, gents que d'una altra manera potser mai no s'haurien vist asseguts en una mateixa taula per aparent falta de proximitat. Els contactes comprenen des de taules de treball conjunt per a coordinar tasques fins a trobades individuals menys protocol·làries per a comentar el desenvolupament del projecte. Desdibuixant-se la jerarquia vertical, cada agent assumeix responsabilitats i planteja exigències pròpies.

De cara a la comunicació pública, Estratègia Comboi fa de portaveu principal, atenent els treballadors interessats en la iniciativa, en la seua majoria dirigits des dels agents socials. Reunit el grup d'interessats, seleccionem amb ells el local de treball anteposant la necessitat a la infraestructura. Amb l'obertura del local s'inicia una fase inicial en què Estratègia Comboi coordina el que succeeix en l'espai, implicant els participants gradualment en la gestió. Treballem perquè els usuaris senten l'espai com a propi, fent-los responsables i donant-los llibertat al mateix temps.

La seguretat del projecte es referma gràcies a un marc jurídic propi, flexible alhora que segur. Plantegem contractes per trams, que introdueixen el valor de la millora i el manteniment de l'espai com a pagament, escalables i temporals en benefici d'ambdues parts. Enfront de les condicions rígides, assumides en la majoria dels casos per mer hàbit, plantegem un tipus d'acord adaptat al cas pràctic.

---

### **Paraules claus**

Política pública, diagnòstic, facilitació, mediació, dinamització, seguiment.

---





## **Conflicte i convivència**

Una fotografia presa en 1915 mostra una plaça de la Mare de Déu —encara no convertida en zona de vianants— on les persones es mouen amb naturalitat en tot l'espai de la plaça entre els primers vehicles de motor i les últimes calesses. Una senzilla diferenciació d'empedrat distingeix la vorera de la calçada, la lleugeresa del disseny ordena la circulació en la plaça al mateix temps que s'ofereix a ser passada per alt; fa entendre al vehicle motoritzat que ell no és l'únic propietari del lloc i permet als vianants l'ús de l'ampli espai de la calçada.

Aquesta imatge ens serveix per a precisar el títol d'aquest apartat: quan ací diem «conflicte i convivència» no ho fem confrontant ambdós conceptes, sinó posant-los en un mateix pla. Enfront de la manera de pensar que entén que la convivència és només possible en l'absència de conflictes, l'ús de la ciutat fa veure que en el conflicte es troba el sentit real de la convivència, símptoma d'una diversitat natural i desitjable. El conflicte fa ciutat. En comptes de plantejar-nos de quina manera desactivar-lo per mitjà de l'ordre imposat i l'aspiració al consens total, toca véncer l'aversion i passar a pensar en maneres de gestionar-lo, i construir un marc de convivència basat en l'assumpció de la diferència i no en la imposició d'homogeneïtats.

Prescindir de la regulació supèrflua i donar llibertat a l'ús és a més una manera de responsabilitzar i capacitar l'usuari. Enfront de l'excessiu ús pautat

de l'espai públic —assumint generalment un dictat d'usos heretat de la circulació motoritzada: passos de vianants, semàfors, vorera, etc.—, resulta especialment simbòlica per a il·lustrar el que tractem d'exposar la cada vegada més habitual filosofia *shared space* (Karndacharuk, Wilson i Dunn, 2013), consistent a mantenir el trànsit rodat, eliminar la quasi totalitat de senyals de circulació en el carrer. Restant prioritat al vehicle privat, s'aconsegueix una conducció més cauta i serena, mentre que els vianants guanyen en naturalitat de moviments al mateix temps que se'ls exigeix una major atenció al seu entorn.

Davant de plantejaments falsament desideològitzats que plantegen els projectes urbans com a grans fites que beneficien al total de la ciutadania de manera homogènia, entenem el procés urbà com a polític: és un instrument de política pública que gestiona agregacions de preferències en dissens. Des del més nimí, com convertir en zona per a vianants un carrer, fins a les grans estratègies de marca de ciutat, els seus efectes i les seues conseqüències, els seus agents i afectats, difícilment estaran equidistribuïts socialment, econòmicament i geogràficament.

Acollir el conflicte com a energia urbana inextirpable comporta construir un marc de gestió. Assumint la impossibilitat del consens total, hem de buscar una política d'acords, negociacions i convenis. Aquests han de considerar-se prou flexibles (escalables, temporals, seqüenciats, etc.) per a poder aconseguir les condicions més favorables per a cada una de les parts

segons les necessitats específiques. El seu principal objectiu serà acollir la diferència, mitjançant eixe espai de trobada on conviuen expressions diverses.

Aquests espais trobaran context —fins i tot físic— en aquells llocs de frontera, en què la tensió de la disputa s'entén com una oportunitat per a la negociació. Aquests espais seran llocs d'intervenció en la ciutat construïda: aquells on es pot aconseguir revertir els aspectes negatius del conflicte a través del diàleg i la implicació, on es pot capacitar les persones més desfavorides o excloses del projecte urbà i on es pot guanyar sensibilitat ciutadana per a entendre la diferència com una riquesa social.

---

## **APLICACIÓ**

---

### **Play-Time, interacció & resposta**

Taller del certamen d'Activació Sociocultural El Casc.

---

#### **Equip**

Tutor: Desayuno con Viandantes.

Participants: Ana, Andrea, David, Hernán, Jaisel, Matthias, Laura i Virtu.

#### **Localització**

Centre Històric de Villena.

#### **Data**

Entre el 29 de juliol i el 9 d'agost del 2013.

#### **Client**

Organitza: El Fabricante de Esferas (estudi d'arquitectura), Ajuntament de Villena i Universitat d'Alacant.

### **Agents implicats**

Representants i personatges triats durant el taller, relacionats directament o indirectament en el centre històric de Villena com ara la premsa, els mateixos organitzadors, un policia, l'arquitecte del Pla de reforma, la sociòloga de l'oficina municipal, més alguns veïns i comerciants amb nom propi de diferents edats i situacions contraposades.

### **Web**

<http://www.elcasc.com/>

<http://playtimevillena.tumblr.com/>

<http://www.elperiodicodevillena.com/noticia.asp?idnoticia=84457>

---

### **Síntesi**

«No fa molt de temps Villena era un aiguamoll i en la seua terra creixia l'arròs. L'aigua discorria en abundància a només tres metres de la superfície. Les coses canvien. Vam vindre per això, per formar part d'una transformació. Hem recorregut aquests carrers amb els ulls de qui mira per primera vegada, potser ingenus, però també sorpresos, amb la capacitat per a descobrir el detall que qui mira cada dia mai hi veurà. ¿Què és la ciutat? No són els edificis, no són els esdeveniments, ni els fets històrics, ni els plans urbanístics. La ciutat són les persones. Les persones construïm o enderroquem. Per a observar, escoltar, comprendre i admirar una ciutat no és prou transitar-la. Cal ficar les mans més dins, al fons de la massa. No és prou participar, cal implicar-se. Transformar és actuar. No basta amb la presència, és necessària l'acció. La ciutat, si no és activa, és un muntó de res.»<sup>15</sup>

---

15. Relat de cuina. Text introductor del vídeo de conclusions del Taller Play-Time realitzat pel col·lectiu Desayuno con Viandantes (veg. <<http://vimeo.com/73375685>>).

## **Plantejament**

Es tractà d'un taller obert, és a dir, on el final no estava prèviament definit, i dividit en quatre parts entre la interacció i la resposta amb l'entorn habitat: observació; deriva; mediació; acció.

Entenent l'empatia i la interrogació com a fórmules de participació, el taller en si mateix és un experiment sobre les situacions quotidianes de conflicte i convivència a l'hora de ser participants de l'entorn.

Finalment, l'experiència compartida d'una acció efímera consistent en 3x3 duets-conversatoris-sopars en l'espai públic viscut entre participants del taller i agents mediats, on l'intercanvi de coneixement naix del mateix ús del centre de Villena.

---

## **Procés**

En la trajectòria del col·lectiu Desayuno con Viandantes observem el seu interès de reflexionar sobre l'ús de l'espai públic, cosa que facilita la implicació directa de les persones que s'hi troben; compartint un moment urbà, escènic, artístic, polític i gastronòmic, que possibilita l'activació de relacions i el contacte amb diferents actors socials.

Amb la mateixa intenció, el taller transversal de participació ciutadana tutoritzat per aquest col·lectiu, va desvetllar i experimentar les accions apropiades per a involucrar els actors vinculats als espais públics del centre de Villena, a més de servir de cruïlla amb la resta de tallers plantejats en el Casc.

Durant els dies que es desenvolupà el taller, els participants miraren, passejaren, conversaren i intervingueren efímerament en aquest entorn, explorant-lo cada dia i descobrint-lo, tant a si mateixos com als habitants. Prejudicis i emocions es creuaren sobre la taula de manera col·lectiva.

Per tant, *Play-Time* fou un procés basat en l'acció transversal (organitzador-tutor-participant-habitant) que mostrà les capacitats de diàleg que genera una taula per a quatre al bell mig d'un carrer i els beneficis derivats de l'activació de les relacions urbanes a través de gestos i experiències més afectuoses.

---

**Paraules claus**

Sopar a la fresca, converses, espai públic, participació, implicació.

---



## **Identitat urbana**

Venim d'un període en què massa sovint s'ha caigut en l'error de limitar la cultura a la preocupació per la promoció i la visibilitat exterior, i s'ha presentat la ciutat com un gran aparador i no com un escenari de vida. Mentre la història de la ciutat s'ha congelat a través de la museïtzació del patrimoni, el seu present s'ha pretés modelar utilitzant referències descontextualitzades. Hem fet ciutats que podrien estar en qualsevol lloc del món que poguera pagar-les, oblidant-nos d'allò de valor que ja teníem.

La ciutat construïda entén la història d'una ciutat com un procés contextualitzat, derivatiu, social i dinàmic, en constant avanç. La ciutat que es gira d'esquena a si mateixa, al seu entorn, a la seua ciutadania i a les seues formes de fer, és una ciutat en què no podrà passar res.

Com hem insistit, cal redescobrir allò en què som bons i convertir-ho en el nostre material de treball: la qualitat de vida, l'encertat disseny urbà, el clima, la capacitat transformadora de la societat, la riquesa territorial... Baixem d'escala i pensem en l'Horta, els centres històrics, els símbols apropiables, la diversitat cultural i el seu marc de coherència compartit.

Amb el procés es planteja el repte d'acollir aquelles dinàmiques espontànies que caracteritzen la manera de viure valenciana, canalitzar-les i fomentar-les fent que la política pública aprenga d'aquestes. Ens interessa la manera en què l'arquitectura tradicional creix per agregació segons la necessitat,



sense que la forma limite mai el ritme canviant de la vida. Ens inspira la intel·ligència amb què en l'Horta es fa ús dels recursos mínims disponibles per a solucionar problemes (el somier reciclat que serveix de separació entre cultius). Confiem en l'energia que la ciutadania exhibeix a l'hora d'aprofitar de manera compartida oportunitats úniques (per exemple, a València ciutat, cal reivindicar que casos com el Saler i el Túria siguen molt més difosos, i al mateix temps agrada que es mantinguen en el silenci del natural i pròxim). Aspirem a donar espai polític a la capacitat transformadora que sorgeix en els marges de l'administració, allà on és més vibrant.

El procés vol ser una forma de política urbana transversal que, com ja hem insistit, arreplegue i fomenti les relacions de fidelitat entre economia, territori i ciutadania. En aquest context, la identitat és ingredient i producte de les innovacions urbanes.

---

## **APLICACIÓ**

---

### **Calp Poble**

Procés d'activació del centre històric de Calp.

---

### **Equip**

David Estal, Ramon Marrades, Madalena Martins, Chema Segovia, Boris Strzelczyk i Nadine Strzelczyk.

### **Localització**

Calp (la Marina Alta)

### **Data**

Setembre del 2013

### **Client**

Proposta finalista al Concurs internacional d'idees per a la regeneració econòmica, social i ambiental del nucli històric de Calp convocat per l'Ajuntament.

### **Agents implicats**

Administració local, diferents àrees municipals (urbanisme, turisme, cultura, educació, empresa, etc.), agents socials, inversors privats, residents, comerciants, convocatòries creatives.

---

### **Síntesi**

Calp, Nucli Antic és un procés de revaloració i activació del centre històric de Calp, ressituant-lo en el centre de l'ecosistema urbà municipal i posicionant-lo al seu torn a escala comarcal. La proposta mobilitza de manera senzilla recursos infrautilitzats, entenent-los com a oportunitats immediates per a generar nous elements de desenvolupament econòmic i de gaudi social. Sense necessitat de grans intervencions i basant-se en l'efecte instantani que suposa mantenir i potenciar les activitats ja existents, el procés alinea interessos multipartits, públics i privats, al servei de l'ús ciutadà (diari, individual i col·lectiu).

---

## **Plantejament**

En la ciutat europea i mediterrània, els conjunts històrics són eixos llocs complexos anomenats cors de la ciutat. Fer-los palpar és fonamental perquè la resta de la ciutat tinga identitat i vitalitat. Així, pensem que en l'actualitat la seua recuperació ha d'entendre's des de l'«activació». Ja que ja està tot construït, pràcticament tot rehabilitat i pels seus carrers es pot passejar, ara es tracta de treballar en les relacions entre els seus habitants i visitants, promocionant polítiques de gestió, fomentant l'ús d'allò que s'ha construït, en definitiva d'activar-los socialment, econòmicament i culturalment, a través de l'energia canalitzada pels recursos humans o potenciant el concepte en xarxa.

---

## **Procés**

Les mesures proposades s'agrupen en sis línies d'acció: accessibilitat, rehabilitar, diversificació productiva, dinamització de l'espai públic, turisme integrador i procés d'activació.

Cada una d'aquestes línies combina elements d'activació social, econòmica, cultural i ambiental; estan interrelacionades entre si a través d'un organigrama de gestió conjunta, una avaluació constant oberta al reencaminament i un impuls estratègic a través d'un campament creatiu anual anomenat *Callping*.

Cada línia d'acció és descrita per una mesura principal, de gran càrrega simbòlica, i diverses complementàries. Les mesures principals del procés d'activació són:

I. Accessibilitat: Transport a demanda.

Adaptació dels serveis de transport públic a la demanda existent, de manera que no s'estableixen línies regulars *a priori* sinó una xarxa de parades, línies i horaris amb els serveis realment demandats.

II. Rehabilitar: Masoveria urbana

Per mitjà d'un contracte de masoveria urbana, la persona (física o jurídica) propietària d'un habitatge cedeix el seu ús

temporalment a canvi que els nous habitants assumisquen les obres de rehabilitació i manteniment.

III. Diversificació productiva: Espais de treball col·laboratiu.

Generar un viver d'empreses descentralitzat, que pose en ús els locals buits del nucli antic.

IV. Dinamització de l'espai públic: Usos temporals.

Convocatòries per a dinamitzar l'espai públic amb accions lúdiques i comercials en el carrer per a totes les edats. La ciutat es construeix a través de l'ús.

V. Turisme integrador: Hotel difús.

Recuperació de diversos habitatges dispersos pel centre com a espais d'hotel de manera progressiva i escalable. Els serveis de l'hotel podrien ubicar-se en establiments existents (bars i restaurants, càbiles, comerç local, etc.).

VI. Procés d'activació: *Callping*, una crida creativa.

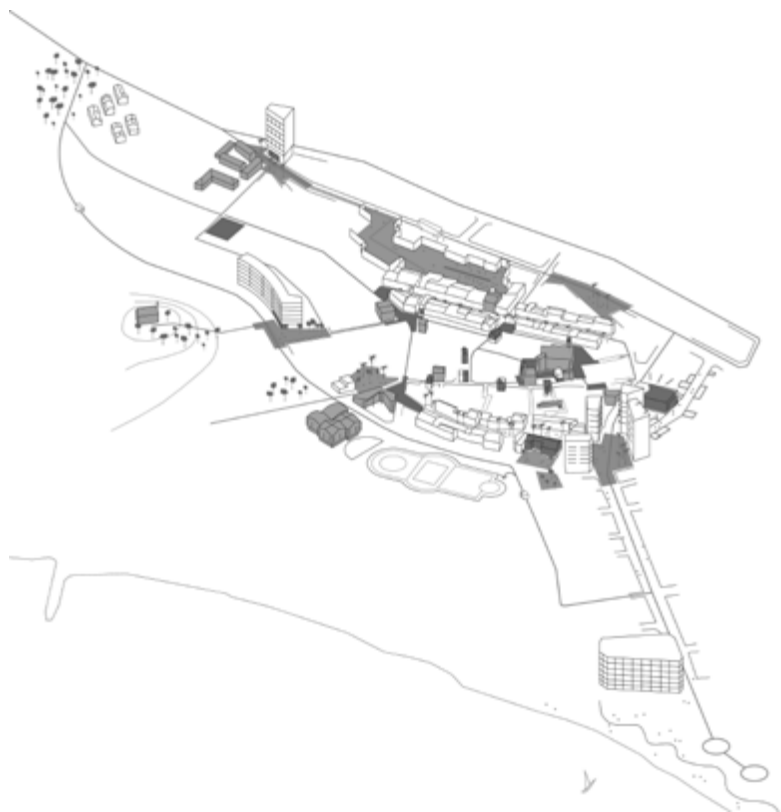
Celebració d'un certamen creatiu d'activació sociocultural amb caràcter internacional, multidisciplinari i anual, el nom del qual fa referència a una crida (*Call*) des del centre de Calp a propostes efímeres que visibilitzen i usen el nucli antic com a lloc d'experimentació urbanística a través de la participació ciutadana.

---

### **Paraules claus**

Hotel difús, transport-demanda, centre històric, *Callping*, masoveria.

---



## Tancament i agraïments

En aquestes pàgines, que esperem que hàgeu gaudit, hem intentat condensar la nostra manera d'enfocar l'urbanisme del present. El Demos 6, *La ciutat construïda: del pla urbanístic al procés ciutadà*, suposa per a nosaltres un punt de partida a l'hora d'enfrontar-nos als desafiaments de la ciutat que habitem, molts d'ells relacionats amb la caducitat del planejament modern. Eixa obsolescència està vinculada amb la ineficiència d'unes polítiques urbanes que no han sabut respondre a situacions inesperades (encara que desafortunadament prolongades, com la crisi econòmica) i a la falsa il·lusió de les solucions urbanístiques homogènies d'efectes positius iguals per a tothom.

Hem llançat respostes obertes i flexibles, refusant esquemes tancats a la manera d'ovnis que posen en les ciutats sense cap relació amb el que ja hi passa. Encara no sabem si el procés urbà és la resposta òptima a les inquietuds plantejades, però afirmem convençuts que és un bon punt de partida que estableix les bases per a un desenvolupament més inclusiu i més sostenible. Partim del triangle equilàter de l'ús, el disseny i la gestió com a elements

indissociables de qualsevol política urbana, incorporem sempre processos participatius, entenem les virtuts del territori on es produeixen, i consolidem i catalitzem les dinàmiques espontànies que ja funcionen.

Malgrat ser un punt de partida, aquest document no naix del no-res. Els tres signants (David Estal, arquitecte; Ramon Marrades, economista urbà; i Chema Segovia, arquitecte) hem treballat en forma de recerca, pràctica, docència i per assaig/error els aspectes que dibuixen el procés ciutadà. La nostra tasca, vinculada al carrer des de l'estudi L'Ambaixada al peu del Carme, és hereva d'aquells que entengueren la ciutat de manera oberta i multidisciplinària als anys 80 (els mestres Carles Dolç, Rafa Rivera, Vicente González Móstoles, Joan Romero, Josep Sorribes i molts altres). No hauríem arribat on estem sense el suport d'Aula Ciutat, l'ETSAV, Econcult (Universitat de València), Desayuno con Viandantes, Urbego i les diferents institucions que han comptat amb el nostre assessorament. Aquest paper no hauria estat possible sense el gran treball i dedicació dels amics de la Fundació Nexè (gràcies, Vicent Flor i Pere Fuset). Moltes gràcies també a tots els mecenes que ha contribuït econòmicament a fer possible aquesta edició. Ens trobem a la ciutat.

## Annex fotogràfic



Safareig.



Càmping en el pont.





Camp de futbol.



Corbes.



Falles.



Enveja.



Mirador.



Literatura.



Amb vistes.



Escala.



Nits de cinema.



Tir a l'angle.



Retrat familiar.



El número 5.



## Bibliografía

- BANHAM, R.; BARKER, P.; HALL, P.; PRICE, C. (1969). «Non-Plan-Experiment in Freedom». *New Society*, 13 (338), 435-441.
- BISHOP, Peter; WILLIAMS, Lesley (2012). *The temporary city*. London: Routledge.
- BOSCHMA, R. A.; FRENKEN, K. (2007). «Applications of evolutionary economic geography». *Applied Evolutionary Economics and Economic Geography*. Cheltenham: Edward Elgar.
- BORJA, J. (2012). «El fin de la anticiudad posmodernista y el derecho a la ciudad en las regiones metropolitanas». En *Ciudades, una ecuación imposible*, 279-320. Icaria.
- CORBUSIER, L.; GIRAUDOUX, J. (1957). *La charte d'Athènes*. Éditions de Minuit.
- CORTRIGHT, J. (2005). *The young and restless in a knowledge economy*. CEOs for Cities.
- CHRISTOPHERSON, S.; MICHIE, J.; TYLER, P. (2010). «Regional resilience: theoretical and empirical perspectives». *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(1), 3-10.

- GLAESER, E. L.; KALLAL, H. D.; SCHEINKMAN, J.; SHLEIFER, A. (1992). «Growth in cities». *Journal of Political Economy*, 100(6), 1126-1152.
- GLAESER, E. L. (2005). «Reinventing Boston: 1630–2003». *Journal of Economic Geography*, 5(2), 119-153.
- GÓMEZ MENDOZA, J. (2013). «El caso de Madrid: 1977-2012. Del urbanismo explosivo al inane. Sacar lecciones de la crisis». *Cuadernos y posiciones* 9: 21-28. Círculo Cívico de Madrid.
- FLORIDA, R. (2002). *The rise of the creative class and how it's transforming work, life, community and everyday life*.
- (2010). *The great reset: How new ways of living and working drive post-crash prosperity*. Random House LLC.
- (2012). *The Rise of the Creative Class: Revisited*. Basic books, 153.
- FRENKEN, K.; BOSCHMA, R. A. (2007). «A theoretical framework for evolutionary economic geography: Industrial dynamics and urban growth as a branching process». *Journal of Economic Geography*, 7(5), 635.
- HABERMAS, J. (2004). *Public space and political public sphere—the biographical roots of two motifs in my thought*. Commemorative Lecture, Kyoto, 11.
- HARVEY, David (2008). «The Right to the City». *New Left Review* 53, 23–40.
- HALL, P. (1966). *The world cities*. London: Weidenfeld and Nicolson.

- HAUSMANN, R.; KLINGER, B. (2007). *The structure of the product space and the evolution of comparative advantage*. Center for International Development at Harvard University.
- HÄUSSERMAN, H. (2005). *The end of the European City?* *European Review*, 13(2), 237-249.
- JACOBS, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York, Vintage.
- KARNDACHARUK, A.; Wilson, D. J.; Dunn, R. (2013). «Evaluating shared spaces: Methodological framework and performance index». *Road & Transport Research: A Journal of Australian and New Zealand Research and Practice*, 22(2), 52.
- LANGE, B.; KALANDIDES, A.; STÖBER, B.; MIEG, H. A. (2008). «Berlin's creative industries: governing creativity?» *Industry and Innovation*, 15(5), 531-548.
- MARTIN, R. (2012). «Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks». *Journal of Economic Geography*, 12(1), 1-32.
- MARRADES, R. (2014, 5 de gener). «Ocho tendencias para una Valencia productiva». *El País*.
- MONTGOMERY, C. (2013). *Happy City*. Random House LLC.
- MUMFORD, L. (1961) *The City in History: It's Origins, Its Transformations, and Its Prospects*. New York, Harcourt, Brace & World.
- OLDENBURG, R. (1989). *The great good place: Cafés, coffee shops, community centers, beauty parlors, general stores, bars, hangouts, and how they get you through the day*. New York: Paragon House.

- PINE, B. J.; GILMORE, J. H. (1999). *The experience economy*. Harvard Business School Press, Boston.
- POLYAK, L. (2013). «The Rules of Space: Regulation and Resistance in Budapest's Public Spaces». In: E.T. BERTUZZO, E.B. GANTNER, J. NIEWÖHNER, H. OEVERMANN (eds.): *Kontrolle öffentlicher Räume. Unterstützen Unterdrücken Unterhalten Unterwandern*, LIT Verlag, Berlin.
- RAUSELL, Pau (2013). «Ajoblanco 76». *Bostezo, revista de arte y pensamiento*, núm. 8, dossier «Valencia y (p)resentimiento». En línea: <[http://www.revistabostezo.com/PDF/BOSTEZO\\_08.pdf](http://www.revistabostezo.com/PDF/BOSTEZO_08.pdf)> [Consulta: 4 juny 2014].
- RUDOFISKY, B. (1969). *Streets for People: a primer for Americans*. Garden City, NY: Doubleday.
- SANDOW, E. (2011). *On the road: Social aspects of commuting long distances to work* (Doctoral dissertation, Umeå University).
- SANDOW, E. (2011). «Till Work Do Us Part-The Social Fallacy Of Long-Distance Commuting». In *ERSA conference papers* (No. ersa10p732). European Regional Science Association.
- SENNETT, R. (2006). *The open city*. Urban Age, 1-5.
- STUTZER, A.; FREY, B. S. (2008). *Stress that Doesn't Pay: The Commuting Paradox*. The Scandinavian Journal of Economics, 110(2), 339-366.
- TERÁN, Fernando. (1982). *Planeamiento urbano de la España contemporánea (1900-1980)*. Alianza Editorial.
- TORREBLANCA, J. I. (2010). «Hardware y software». *El País*, 24 de maig del 2010.

- United Nations. Department of Public Information.  
(1963). *Universal declaration of human rights*. United Nations, Department of Public Information.
- VILLODRES, C. (2013). «El rei i la generació precària». Fundació Nexè, 7 juliol 2013. En línia: < <http://www.fundacionexe.org/web/article/291>> [Consulta: 4 juny 2014].
- YI, S.; SILVER, D. (2011). *God, Yoga and Karate: Local Amenities and Pathways to Diversity*. University of Toronto, Rotman School of Management, Martin Prosperity Institute Working Papers.

**David Estal** és arquitecte titulat per l'ETSA de València el 2006 amb el projecte «Aparcaments integrats a Ciutat Vella», mereixedor del primer premi d'investigació del CEyD. Becat per la Fundació Caixa d'Arquitectes en l'estudi de G. Vázquez Consuegra i format a l'estudi Gradolí&Sanz (La Rambleta). Actualment col·labora a la Politècnica com a professor convidat al tribunal de projecte final de carrera del Taller 3; a la Universitat de València, amb el màster de noves polítiques turístiques urbanes; i a la plataforma Aula Ciutat, col·labora com a coordinador de fòrums, exposicions i debats. Ha treballat en propostes urbanes per a València com la Via Verda, La Pepri Cabanyal, Recuperem l'Albereda, Càmping de Dalt, Rehabilitació del Bloc de Portuaris, A la Redor del Mercat Central o el Pla de Mobilitat. És cofundador del col·lectiu Desayuno con Viandantes. Des de l'acció, la formació, l'assessorament i/o la divulgació, s'ha especialitzat en matèria d'espai públic, mobilitat sostenible, política urbana i participació ciutadana.

**Ramon Marrades** és economista urbà (llicenciat a la Universitat de València i MSc per la Universitat d'Utrecht) i emprenedor social. És investigador a Econcult, la Unitat d'Investigació en Economia de la Cultura de la Universitat de València, i membre fundador de la plataforma internacional de joves urbanistes URBEGO. Ha rebut una menció honorífica a l'International Young Planning Professional

Award (2012) i el Premi Joves Emprenedors Socials de la Universitat Europea pel projecte Cien Pies (2013). El seu treball, que l'ha portat a una desena de països, es troba en la intersecció entre l'economia i la planificació urbana en forma de recerca, ensenyament, empenedoria i consultoria.

**Chema Segovia** és arquitecte titulat per l'ETSA de Sevilla el 2009. Havent format part de diversos grups de treball, vinculats uns al món universitari, altres a l'empresarial i en la majoria dels casos a la vida d'estudi, la seua formació s'ha desenvolupat a cavall entre la investigació teòrica i l'exercici professional més actiu. Va ser alumne d'Elena Turetti en el Politècnic de Milà, fet que va avivar el seu interès per la recerca teòrica, i va iniciar la seua carrera professional al costat de Stefan Häring, de qui va aprendre a posar la disciplina al servei de les necessitats reals.



L'edició d'aquest quadern ha estat possible gràcies a la col·laboració de totes aquestes persones en una campanya de micromecenatge en Verkami.

Abelard Rodríguez i Llàcer  
Albert Vañó Sanchis  
Alberto Sanchis  
Alfons Sánchez  
Álvaro Pérez Fiz  
Andrés Boix Palop  
Andreu Escrivà  
Antonio Gallud Martínez  
Antonio Laguna  
Aurora Mora Urbano  
Blanca Franco Cordon  
Carles Hernández Coscollà  
Carles Plasencia Vilanova  
Carlos O.  
Carlos Villodres Iglesias  
Clara Ferrando i Estrella  
Conxa Ferrer i Simó  
Dani Ortega Cuenca  
Dani R. Soriano  
Elies Ibáñez del Amo  
Elies Seguí  
Enric Cosme Llópez  
Enric Martínez  
Fernando Sapiña Navarro  
Ferran Puchades Vila  
Ferran X. Nogueroles  
Fran Calvache

Fran Ferri  
Francesc Arechavala Roe  
Francesc J. Fort i Silvestre  
Francesc Miralles  
F. M. Fernández Capilla  
Francisco J. Taléns Gallardo  
Giuseppe Grezzi  
Gustau Pérez Pérez  
Hèctor Serra  
Ignasi Cervera  
Isa Lozano Lázaro  
Ismael Rafols  
Israel Blasco  
Joan Ortí Voltas  
Joan Raül Burriel Calvet  
Joan Sanchis i Muñoz  
Joangre Maria i Femenia  
Jordi Belda i Sanchis  
Jordi Ferrando Fabra  
Jorge Peguero  
Jose Ignacio Pastor Pérez  
José Víctor Luna i Beneyto  
Josep González Vidal  
Josep Lluís Miralles Garcia  
Josep M. Sancho i Carreres  
Josep Maria Tarazona Mas  
Josep Vicent Sala Siscar



Josepa Cucó Giner  
Juli Jordà Mulet  
Júlia Moltó Linares  
Julia Pineda  
Leticia Amigó Tárrega  
Lluís Candel Galan  
Manuel Alcaraz Ramos  
Maria Donnini  
M. Pilar Soriano Rodríguez  
Marina Mollà Bolta  
Mildred Guerrero  
M. Josep Amigó Laguarda  
Nathalie Torres Garcia  
Natxo Costa  
Néstor Vercher Savall  
Óscar Bailo  
Paula Simó  
Pedro García Pilán  
Rafa J. Martínez  
Rafael Beneyto Cabanes  
Rafael Torrent Barris  
Ramir Calvo i Cubedo  
Ramon Marrades Lloret  
Reis Gallego Perales  
Ricard Barberà i Guillem  
Romà Seguí i Francès  
Rosa Sanz Ribelles

Rosella Antolí Santolària  
Salva Carrasco Ferrís  
Salvador Signes Chover  
Sebastià  
Sento Puchades i Vila  
Sergi Campillo Fernández  
Sònia Pérez Ortuño  
Susanna Pardines López  
Tato Herrero  
Vicent Baydal  
Vicent Enric Sorribes  
Vicent Flor Moreno  
Vicent Guillamon  
Vicent Manel Garcia Llopis  
Vicent Oriola Pla  
Vicent Ros i Ordinyana  
Vicent Solbes  
Vicente González Móstoles  
Víctor Martínez i Puchol  
Víctor Pons  
Virgilio Paricio Talayero  
Xavier Masó i Ferrando  
Xavier Pastor i Picó  
Ximo Cádiz Ródenas  
Ximo Ortega Garrido  
Guillermo López García  
Ximo Estal Lizondo

# **fundació ▶ nexe**

## **missió**

La Fundació Nexe té com a missió contribuir a la millora i al progrés de la societat valenciana mitjançant la generació, la difusió i el debat d'idees.

## **fundadors**

Els fundadors de la Fundació Nexe són l'Associació Cívica Valenciana Tirant lo Blanc i diverses persones a títol individual.

## **objectius**

Tenim la voluntat d'estendre la consciència nacional valenciana a la majoria de la població del País Valencià per a assolir el màxim d'autogovern i de cohesió social possibles. Volem aprofundir en el funcionament democràtic de les nostres institucions, i volem potenciar els trets culturals, lingüístics, socials i econòmics propis del poble valencià.

## **valors**

La Fundació Nexe vol promoure la cooperació entre els agents socials en clau valenciana, democràtica, oberta i plural, transformadora i moderna. Aquestes són els valors que ens defineixen.

## **temes**

Tractem múltiples temes que s'estructuren al voltant de tres eixos, sempre pensats en un marc valencià i global:

- enfortiment de la democràcia i de la cohesió social
- economia i sostenibilitat
- identitat, cultura i patrimoni

## **activitats**

Els objectius de la fundació es duen a terme per mitjà de diferents activitats: seminaris, jornades, presentacions de llibres, tertúlies, publicacions, convocatòries de beques i premis, etc. El principal mitjà de comunicació és la pàgina web [fundacionexe.org](http://fundacionexe.org). Mensualment enviem un butlletí digital en què s'informa de totes les novetats, al qual us podeu subscriure en la pàgina web.

**Demos, fulls de recerca i de divulgació** són documents de treball científics o tècnics que volen obrir debats i oferir propostes i respostes als reptes que té la societat valenciana.

Els principals **objectius específics** són:

- 1) participar en els principals debats actuals;
- 2) difondre investigacions pertinents per al valencianisme en els camps de la ciència política, la sociologia, el dret, l'economia, l'antropologia, la història, l'urbanisme o qualsevol altre;
- 3) difondre els treballs dels investigadors valencians.

Els principals **àmbits de producció** de la col·lecció seran:

- 1) la qualitat de vida dels valencians;
- 2) l'autogovern del País Valencià;
- 3) la col·laboració, social, econòmica i política amb la resta de territoris del nostre domini lingüístic;
- 4) la presència internacional del País Valencià i del valencianisme.

**Demos** està obert a tots els investigadors. Les propostes de treballs s'han d'enviar a la Fundació Nexa acompanyades d'un resum informatiu del contingut i d'un currículum de l'autor o dels autors. La Fundació es compromet a respondre sobre l'acceptació o el refús de les propostes en un termini màxim de dos mesos. En cas de ser acceptada la proposta, la Fundació Nexa trametrà les normes de presentació d'originals i establirà un termini de lliurament.

## **Col·lecció Demos**

[www.fundacionexe.org/publicacions](http://www.fundacionexe.org/publicacions)

1. ***La política lingüística al País Valencià. Del conflicte a la gestió responsable***, de Susanna Pardines i Nathalie Torres.
2. ***El finançament dels valencians. Una insuficiència històrica***, de Rafael Beneyto Cabanes.
3. ***Valencians i democràcia. Del malestar a la proposta***, de Carlos Villodres Iglesias.
4. ***Una nova planta per als valencians. Possibilitats i límits per a l'organització política i administrativa del País Valencià dins la Constitució de 1978***, d'Andrés Boix Palop.
5. ***El darrer cicle immobiliari al País Valencià. O el progrés de la misèria***, de Josep Lluís Miralles i Garcia.
6. ***La ciutat construïda. Del pla urbanístic al procés ciutadà***, de David Estal, Ramon Marrades i Chema Segovia. Pròleg de Josep Sorribes.

¿Què volem dir amb *La ciutat construïda*? La ciutat temporal, la ciutat espontània, la ciutat que decreix, la ciutat després de l'abandó, la ciutat vacant, la ciutat del mentrestant, la ciutat en transició, la ciutat improvisada, la ciutat adaptable, la ciutat jubilada, la ciutat aritmica, la ciutat intermèdia. Tots aquests noms tracten d'acotar una mateixa realitat: la ciutat del present. Us oferim la possibilitat d'acompanyar-nos en el que considerem un gir fonamental en la manera de fer la ciutat, des de l'ortodox pla urbanístic a l'innovador procés ciutadà. Al llarg d'aquestes pàgines trobareu un marc teòric, obert amb interrogants, però contrastat amb cinc aplicacions al territori.

**David Estal Herrero** (València, 1979) és arquitecte. **Ramon Marrades Sempere** (València, 1986) és economista urbà. **Chema Segovia Collado** (La Línea, 1982) és arquitecte. Tots tres treballen conjuntament propostes relacionades amb el concepte de la ciutat construïda des de L'Ambaixada, un estudi a peu del Carme. Amb la voluntat de fomentar la divulgació d'aquestes idees col·laboren habitualment amb [eldiario.es/cv](http://eldiario.es/cv), Econcult i Aula Ciutat (UV-UPV).

#demos6



**fundació ▶ nexa**

Idees per a la societat valenciana del futur